

**UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FAKULTA STREDOEURÓPSKYCH ŠTÚDIÍ**

DIPLOMOVÁ PRÁCA

2011

Bc. Ladislav Korpáš

**UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FAKULTA STREDOEURÓPSKÝCH ŠTÚDIÍ**

**ROMÁNOVÁ TVORBA FRANTIŠKA HEČKA
A DOMINIKA TATARKU O VOJNOVOM SLOVENSKU
DIPLOMOVÁ PRÁCA**

Študijný program: Stredoeurópska areálová kultúra

Školiace pracovisko: Katedra areálových kultúr

Školiteľ: doc. PaedDr. Peter Andruška, PhD.

Nitra 2011

Bc. Ladislav Korpáš

Čestné vyhlásenie

Vyhlasujem, že som diplomovú prácu s názvom „*Románová tvorba Františka Hečka a Dominika Tatarku o vojnovom Slovensku*“ vypracoval samostatne, na základe vlastných teoretických znalostí a štúdií s použitím uvedenej literatúry a pod odborným vedením vedúceho diplomovej práce doc. PaedDr. Petra Andrušku, PhD.

V Nitre dňa

.....
vlastnoručný podpis

Pod'akovanie

Touto cestou d'akujem svojmu školiteľovi doc. PaedDr. Petrovi Andruškovi, PhD. za pomoc, odborné vedenie, cenné rady a pripomienky pri vypracovaní mojej diplomovej práce.

V Nitre dňa 2011

OBSAH

ÚVOD	8
1. Vojnový štát – Slovenská republika	11
1.1 Vznik Slovenskej republiky.....	12
1.2 Hospodárstvo, kultúra a vplyv kresťanstva v slovenskom štáte.....	15
2. Literatúra vo vojnovom štáte	20
2.1 Lyrizovaná próza alebo slovenský naturizmus.....	20
3. Obraz druhej svetovej vojny v slovenskej literatúre	23
4. Rozdelenie povojnovej prózy	25
4.1 Obdobie rokov 1945 – 1948 v slovenskej próze.....	26
4.2 Obdobie rokov 1948 – 1956.....	28
4.3 Literatúra v rokoch 1956 – 1969.....	31
4.4 Obdobie po roku 1969.....	34
5. Dominik Tatarka	35
5.1 Literárna tvorba Dominika Tatarku.....	36
6. Farská republika	41
6.1 John Menkina.....	43
6.2 Tomáš Menkina.....	45
6.3 Tomáš Menkina – nepriateľ klérofašistického režimu.....	49
7. František Hečko	54
7.1 Literárna tvorba Františka Hečka.....	55
8. Svätá tma	59
8.1 Vstupná kapitola.....	61
8.2 Prvá kapitola.....	62
8.3 Druhá kapitola.....	63
9. Čo spája Farskú republiku so Svätou tmou	66
ZÁVER	68
Použitá literatúra	71

Abstrakt

Ladislav Korpáš: *Románová tvorba Františka Hečku a Dominika Tatarku o vojnovom Slovensku*. (Diplomová práca).

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.

Vedúci: doc. PaedDr. Peter Andruška, PhD.

Stupeň odbornej kvalifikácie: Magister v študijnom odbore Stredoeurópska areálová kultúra.

Táto diplomová práca sa zaoberá problematikou románovej tvorby Františka Hečku a Dominika Tatarku o vojnovom Slovensku. Obsahuje krátku históriu Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945. V krátkosti je v nej spomenutých aj niekoľko prozaických diel z literárnej tvorby iných autorov zaoberajúcich sa problematikou vojnového obdobia a pomermi v slovenskom štáte.

Literatúra sa po 2. svetovej vojne rozdeľovala do niekoľkých období, preto diela vyjadrujúce pocity spisovateľov z tohto tragického obdobia v dejinách ľudstva sú zoradené podľa rokov, v ktorých postupne vychádzali.

Cieľom práce však bola problematika a zobrazenie vojnového obdobia v románovej tvorbe F. Hečka a Dominika Tatarku. Na tento účel som si vybral podrobnejší rozbor Hečkovej *Svätej tmy* a Tatarkovej *Farskej republiky*. V diplomovej práci samozrejme nechýba ani životopis týchto dvoch spisovateľov a krátky opis ich literárnej tvorby.

Kľúčové slová : slovenský štát, román, vojnové obdobie, klérofašizmus.

Abstract

Ladislav Korpáš: Novels creating of F. Hečko and D. Tatarka during wartime in Slovakia (diploma work).

University of Constantine Philosopher

Master of Art: PaedDr. Peter Andruška, Phd.

Degree of qualification: Master in studying subject of Central Europe Area Culture

This diploma work is about disputableness of F. Hečko and D. Tatarka's novels creating during wartime in Slovakia. It contains short history of Slovak Republic in 1939 – 1945. In short order, there is mentioned several prosiac works from literary composition of other writers who were concerned themselves in wartime problems and relation in Slovakia.

After second war literature was divided into several periods, thereat literary compositions of feeling expressions are classified according to periods when they were issued.

The aim of my work was disputableness and presentation of wartime in F. Hečko and D. Tatarka novels creating. Thereby I chose detailed analyse of novels from of mentioned writers Svätá tma and Farská republika. In my diploma work are also mentioned Hečko and Tatarka's biography and short description of their literary compositions.

Key words: Slovak Republic, novel, wartime, „klérofašizmus“

Úvod

Slovenská republika, konkrétne slovenský štát z obdobia druhej svetovej vojny, je do dnešného dňa a ešte pravdepodobne mnoho rokov bude témou diskusií nielen odborníkov na túto tému - historikov, spisovateľov ale aj laickej verejnosti. Vznikol na území dnešného Slovenska dňa 14.3.1939. Oficiálny názov od prijatia ústavy 21. júla 1939 znel Slovenská republika. Dovtedy sa štát polooficiálne označoval ako slovenský štát (najprv sa názov písal s malým začiatočným písmenom s, potom s veľkým S). V dejinách slovenského národa bolo v tomto období vydaných nemálo kontroverzných rozhodnutí zo strany hlavných predstaviteľov Slovenskej republiky, ktoré aj odborníci na túto tému vnímajú rôzne.

Hodnotenie slovenského vojnového štátu je u ľudí väčšinou buď silne pozitívne, alebo negatívne. Tieto závery sa premietajú aj v literatúre. Niektorí autori tvrdia, že vyhlásenie slovenského štátu bolo nanútené a znamenalo tragédiu v dejinách slovenského národa, ich predstavitelia boli zločincami a prezident Tiso fašistickým diktátorom. Iní zasa tvrdia, že slovenský štát bol pre Slovákov krátkym časom slobody. Slobody určite, však nás ochránil od pohltienia maďarskou armádou, na určitý čas ušetril Slovensko od hrôz priamych bojových operácií, s tým môžeme súhlasiť, nemôžeme však súhlasiť s autoritatívnym režimom vlády jednej strany. Mám na mysli HSĽS- Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu, ktorá mala silne katolícku a národnú orientáciu a čoraz fašistickejším spôsobom ovládala spoločnosť a prenasledovala svojich odporcov. Táto strana, majúca vedúce postavenie vo vojnovnej republike, zakázala činnosť všetkých nepohodlných spolkov a organizácií. Jej odporcov nechala uväzniť alebo odvieť do pracovných alebo koncentračných táborov.

Nehovoriac o občanoch židovskej národnosti, keď podľa prívržencov HSĽS mohli za všetko zlé, čo sa vo svete udialo - podľa nich Židia niesli zodpovednosť za vypuknutie vojny, Židia boli maďaróni a sympatizanti Maďarska, Židia zapríčinili stratu južných území Slovenska atď. Podľa viacerých zdrojov bolo na pokyn Tisa a predstaviteľov slovenského štátu deportovaných 70 000 židov, z ktorých bola väčšina zavraždená v koncentračných táboroch fašistov v Poľsku. Židia boli postupne vládnymi nariadeniami zbavovaní všetkých politických, hospodárskych, sociálnych, občianskych a nakoniec aj základných ľudských práv.

Za tento čin katolíckych predákov neospravedlňuje ani vtedajšia doba známa odporom voči židovskej viere na celom svete, zvlášť pod vplyvom Hitlera v Európe. Tvrdiť, že za tragédiu Židov na Slovensku môže celý slovenský národ, by bolo, samozrejme, veľmi nespravodlivé.

Nemožno však prehliadať ani vysokú mieru odporu voči židom medzi slovenským obyvateľstvom počas vojny a predsudky, ktoré v mnohých ľuďoch pretrvávajú dodnes. Tieto predsudky a antisemitizmus výrazne uľahčovali situáciu tým, ktorí počas existencie slovenského vojnového štátu slúžili fašistickej ideológii. Riešenie židovskej otázky bolo politikou, ktorú sa nacisti snažili uplatňovať vo všetkých krajinách podriadených fašistickému Nemecku. Žiaľ, aj na Slovensku sa našlo mnoho ľudí ochotných tejto politike napomáhať, alebo sa na nespravodlivosť nečinne prizerať. Našli sa však aj ľudia, ktorí utláčaným Židom pomáhali pri zachraňovaní životov. Hlavným nástrojom ľudáckeho režimu, gardistov voči židom bola arizácia. Bolo to vyvlastňovanie všetkých druhov majetkov Židov. Núteným prevodom majetku na „nežidov“ prešlo počas nacistického režimu niekoľko tisíc podnikov a domácností. Tento proces sa na Slovensku začal prijatím rôznych vládnych nariadení na začiatku vojny, alebo tesne pred ňou.

Podobne ako Židia, ani českí občania nemali počas prvej Slovenskej republiky pokojný život. Boli zo Slovenska vyhánaní, čo opisujú vo svojich dielach aj spisovatelia píšuci o vojnovom štáte. Myslím si, že kvôli týmto udalostiam by Slovenská republika z obdobia druhej svetovej vojny nemala byť oslavovaná, ale nemôže byť z histórie ani vymazaná. Na toto obdobie nemôžu byť hrdí ani silne veriaci katolíci. Katolícka viera im iste nekázala páchať zverstvá na nevinných ľuďoch.

Tak, ako vo svetovej, aj v slovenskej literatúre je viacero diel, ktorými sa autori snažia priblížiť obdobie fašizmu. Na Slovensku hovoríme o ľudáckom fašizme. Toto obdobie ponúkalo spisovateľom materiál na zamyslenie, ktorý chceli prostredníctvom rôznych diel, či už poézie alebo prózy, predostrieť čitateľom. Autori sa snažili nájsť spôsob vyjadrenia vojnovnej skutočnosti. Z umeleckých smerov sa v našich končinách uplatňoval naturizmus, kritický realizmus, existencializmus aj socialistický realizmus.

Medzi takýchto autorov v slovenskej literatúre určite patria Dominik Tatarka a František Hečko. Vo tejto práci bude mojou snahou priblížiť ich pohľad na Slovenskú republiku z obdobia vojny. Rád by som sa zameral na román Dominika Tatarku *Farská republika* a román Františka Hečka *Svätá tma*, čiže na diela opisujúce existenciu Slovenskej republiky a spoločenské pomery v nej.

Mojou snahou bude priblížiť pocity týchto autorov z tohto kontroverzného obdobia v dejinách slovenského národa, ich pohľad na kresťanstvo, prenasledovanie nepriateľov vtedajšieho režimu, nekatolíkov a osudy ľudí z obdobia rozkvetu Hlinkovej gardy. Dominik Tatarka a František Hečko sa vo svojich dielach snažili opísať priebeh vojny z pohľadu pracujúcich ľudí.

Metódou socialistického realizmu vystihujú dusnú atmosféru a ničenie ľudskej dôstojnosti. Opisovali ľudí, zmenu ich správania sa, ako sa pod tlakom udalostí mnohí stávajú prisluhovačmi fašistického režimu. Svoju kritiku smerujú do radov obyčajných ľudí, ktorí sa odmietajú vzoprieť zlu, hoci ho vnímajú, a radšej sa mu obracajú chrbtom alebo sa mu bez povšimnutia snažia vyhnúť. Stavajú sa do pozície dôsledných kritikov spoločenských, kultúrnych pomerov a ľudských vzťahov v slovenskom vojnovom štáte. Toto obdobie nazývajú aj obdobím temna. Bohužiaľ, F. Hečko svoje dielo *Svätá tma* nedopísal, pri jeho písaní náhle zomrel.

Mnoho historikov a spisovateľov má názor, že história s literatúrou do istej miery úzko súvisí a história ovplyvňuje celkový vývoj literatúry. S týmto tvrdením môžeme súhlasiť, a preto považujem za vhodné v niekoľkých riadkoch sa rozpísať aj o vzniku a pomeroch vo vojnovnej Slovenskej republike. Spomenúť hlavných predstaviteľov tohto štátu, hospodárstvo, čo predchádzalo vzniku tohto kontroverzného klérofašistického štátneho útvaru. Vo svojej práci sa budem zmieňovať o literárnej tvorbe slovenských autorov so zameraním sa najmä na románovú tvorbu, v ktorej je obsiahnutá tematika 2. svetovej vojny, Slovenského národného povstania a protifašistického odboja. Spomeniem ich diela vydané po roku 1945. Na stranách tejto práce sa dozvieme o jednotlivých postojoch spisovateľov k tragickému časovému úseku ľudských dejín s názvom 2. svetová vojna a k Slovenskej republike – vojnovému štátu.

Samozrejme, aj D. Tatarka a F. Hečko napísali mnoho iných hodnotných diel, s ohľadom na zadanie témy mojej práce ich spomeniem len v skratke a rozbor budem venovať románom *Farská republika* a *Svätá tma*.

1.Vojnový štát – Slovenská republika

„Slovenský štát po ustálení hraníc zaberá plochu 38 055 km². Po prijatí ústavy 21. júla 1939 sa zmenil názov štátu na Slovenská republika. Z celkového počtu 2 655 053 obyvateľov tvorili 85 % Slováci. Okrem nich žilo na Slovensku 128 000 Nemcov, takmer 89 000 Židov, tiež 65 000 občanov maďarskej národnosti a asi 30 000 Čechov (približne 80 000 ich nútené alebo dobrovoľne odišlo). Administratívne sa územie štátu členilo do 6 žúp a 61 okresov.“¹

Fašistický, nacistický, klérofašistický. Aj takéto prívlastky sa prisudzujú režimu v Slovenskej republike, ktorý bol nastolený v rokoch 1939 – 1945. Slovenský štát sa svojím politickým usporiadaním prirovnával Nemecku alebo Taliansku. Prezident Tiso bol opisovaný ako malý Hitler. Občania, ktorí nesúhlasili s režimom, boli prenasledovaní. Model tohto režimu však nenačrtol Hitler či Tiso, ale Hlinkova slovenská ľudová strana a jej zakladateľ Andrej Hlinka. HSĽS prakticky vyrástla z celouhorskej ľudovej strany, ktorá mala názov Magyar Katolikus Néppárt a bojovala proti liberalizmu, šíriacemu sa z iných končín Európy. Predstavitelia HSĽS boli presvedčení, že politiku budúceho slovenského štátu treba postaviť na dvoch základoch. Prvým mal byť slovenský nacionalizmus, odmietajúci spoložitie v jednom štáte s maďarským národom, druhým konzervatívne katolícke hodnoty, ktoré, ako opisujú D. Tatarka a F. Hečko, boli vo veľkej miere predstaviteľmi štátu a cirkvou doslova zneužívané.

Ani najväčší prívrženci samostatného slovenského štátu nečakali, že Slovensko bude mať na konci 30. rokov minulého storočia vlastný štát. Po nástupe Hitlera k moci sa Nemecko dostalo z vtedajšej hospodárskej krízy za päť rokov a získalo si postavenie svetovej mocnosti. Hitler sa postavil proti „neznesiteľnému utláčaniu Nemcov v Československej republike“ a v septembri 1938 sa v Mníchove stretli predstavitelia vtedajších „mocností“ Európy (Hitler, Mussolini, Daladier a Chamberlain). Po tomto stretnutí začali udalosti v Československej republike naberať rýchly spád. Od toho času začalo Nemecko výrazne vplývať na slovenských politikov. Vznik a existencia Slovenskej republiky bola otázkou času a vôle predstaviteľov hospodársky a ekonomicky silných štátov Európy, najmä Nemecka.

¹ http://www.muzeumsnp.sk/index.php?a0=historia&a1=vojnove_obd

Nemeckí predstavitelia potrebovali Slovenskú republiku ako samostatný štát z viacerých dôvodov, či už ekonomických, hospodárskych alebo politických. V neposlednom rade slúžila Slovenská republika ako ochranný štít Nemecka voči Sovietskemu zväzu. Vznik Slovenskej republiky opisuje Jozef Hajko vo svojej knihe *Nezrelá republika* nasledovne:

„Existencia prvej Slovenskej republiky je tesne spätá s európskymi a svetovými udalosťami tých čias. Jej vznik, trvanie i zánik určovali veľmoci zo západu alebo z východu. Tak ako Nemecko stálo pri jej zrode, Sovietsky zväz pri jej zániku.“²

Mnoho historikov tvrdí, že Tiso nemal na výber medzi dobrou a zlou možnosťou z pohľadu slovenskej spoločnosti a pod tlakom Nemecka presadzujúceho si svoje záujmy mohol vybrať len lepšiu zo zlých volieb. Po udalostiach z konca 30. rokov minulého storočia môžeme skonštatovať, že Slovenská republika nevznikla v prvom rade z vôle slovenského obyvateľstva, ale z cudzej vôle. To, čo súviselo so vznikom samostatného štátu, opíšem v nasledujúcich riadkoch.

1.1 Vznik Slovenskej republiky

Viem, že mojou úlohou nie je opisovať vznik a pomery vo vojnovom štáte, napriek tomu som sa rozhodol aj túto časť dejín slovenského národa zahrnúť do tejto práce. Veď bez Slovenskej republiky z obdobia druhej svetovej vojny by autori nemohli o nej písať. A nemohli by vyjadrovať svoje názory prostredníctvom rôznych románov o nej tak, ako to robili aj D. Tatarka a F. Hečko. Aj toto ma utvrdzuje v názore, že bez historických udalostí niet literatúry. Takže prejdime k vzniku „Farskej republiky“, ako ju nazval jeden z predstaviteľov modernej slovenskej prózy.

Po roku 1918 a vzniku Československej republiky už prestala pôsobiť potreba zjednocovania a netrieštenia politických síl novovzniknutej republiky. HSĽS sa opierala o veľké množstvo sympatizantov najmä v radoch katolíckeho obyvateľstva na Slovensku. Vychádzala z ľudového a kresťansko - sociálneho hnutia z konca 19. a začiatku 20. storočia. Bohužiaľ sa táto strana postupom času zriekala demokratických hodnôt a smerovala ku koncepcii autoritatívneho a nacionalisticky orientovanému systému. Vyhlásovala sa za jedínú predstaviteľku slovenského národa v Československu.

² Hajko J. *Nezrelá republika*. Bratislava: SLOVART, 2009. s. 12.

Dohoda európskych veľmocí v Mníchove v septembri 1938 spôsobila, že česká časť spoločného štátu Čechov a Slovákov prišla o 38 percent územia. Išlo najmä o územie obývané nemeckým obyvateľstvom – Sudety.

Po strate priemyselných centier a nemožnosti ochrany štátu voči nacistickému nátlaku odstúpil dovtedajší prezident Beneš a na jeho miesto nastúpil v novembri 1938 Emil Hácha. Nedokázal však vzdorovať voči stupňujúcemu sa nátlaku zo strany Hitlera. Medzitým výkonný výbor Hlinkovej Slovenskej ľudovej strany rozhodol na zasadnutí v Žiline 6. októbra 1938 o sformovaní autonómnej slovenskej vlády na čele s Dr. Jozefom Tisom (Žilinská dohoda). Takmer všetka moc sa sústredila v rukách HSĽS, ktorá využila situáciu a začala presadzovať svoj mocenský monopol. V novembri 1938 vznikla politická strana s názvom HSĽS – Strana slovenskej jednoty. Na Slovensku sa od tohto času začali porušovať občianske práva a nastal koniec základných demokratických princípov – slobody tlače a prejavu a slobody zhromažďovania. Ľudia boli za neposlušnosť trestaní a mnoho občanov trávil svoje produktívne roky vo väzniciach. Všetky prijaté opatrenia zdôvodňovali predstavitelia HSĽS potrebou zjednocovania slovenského národa. Rástol vplyv ozbrojených oddielov HSĽS, ktoré sa do histórie zapísali pod názvom Hlinkove gardy.

Veľké množstvo Čechov prišlo na Slovensko pomôcť budovať vojenské, hospodárske a kultúrne štruktúry, pretože Slovensko malo malý počet vhodných ľudí na riadiace a úradnícke miesta. Bola to obrovská pomoc Slovensku, ale po presadzovaní odsunu českých štátnych zamestnancov, z ktorých bolo nespočetné množstvo učiteľov, pociťovali osobnú krivdu. Nakoniec túto skutočnosť opísal aj F. Hečko vo svojom diele *Svätá tma*. Okrem toho sa tu chceli usadiť natrvalo a Slovensko považovali za svoj nový domov.

Postupom času čoraz väčší narastal vplyv Nemcov. Priamym dôsledkom nátlaku Nemecka bola Viedenská arbitráž, ktorá sa konala 2. novembra 1938, a československú delegáciu tvorili zjavne nepripravení minister zahraničných vecí F. Chvalkovský a I. Krno, slovenskú delegáciu tvorili predseda vlády J. Tiso a minister spravodlivosti F. Ďurčanský. Touto arbitrážou Nemecko a Taliansko donútili Československo vzdať sa území na juhu Slovenska a Podkarpatskej Rusi obývaného prevažne maďarsky hovoriacim obyvateľstvom v prospech Maďarska.

Československo stratilo arbitrážou 11 882 štvorcových kilometrov územia južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi v prospech Maďarska a 226 štvorcových kilometrov, najmä územia Oravy a Spiša, v prospech Poľska.

Slovensko vyhlásilo samostatnosť 14. marca 1939. Česká časť spoločnej republiky sa stala súčasťou nacistickej Tretej ríše ako Protektorát Čechy a Morava. Aj napriek ubezpečeniu zo strany Hitlera, že Slovensko bude pod jeho ochranným štítom - Hitler 16.3.1939 potvrdil ochranu nad Slovenskou republikou, čím uznal nový štát, sa nespoľahlivosť Nemecka prejavila v takzvanej Malej vojne.

Podstatou tejto štyri dni trvajúcej vojny bolo napadnutie Slovenska z východu maďarskou armádou. Táto vojna mala pre Slovensko dva negatívne dôsledky. Slovensko prišlo o ďalšie územie v prospech Maďarska a ďalším negatívom bolo už spomínaná nespoľahlivosť Nemecka, čo sa prejavilo aj vstupom nemeckých vojsk na Považie. Nemecká agresia nasledovala po nesplnenom sľube Tisa Hitlerovi na berlínskych rokovaníach, že Slovensko požiada Nemecko o ochranu. Tiso s požiadavkou meškal jeden deň a okamžite to vyvolalo nemeckú agresiu. Po obsadení Považia nemeckými vojskami sa Tiso vybral do Nemecka a na stretnutí s Hitlerom vyhlásil:

„Slovensko už nedávno stratilo toľko územia, že žiaden slovenský politik nemôže viac odsúhlasiť stratu ani piade slovenskej zeme. Odpusťte, ale ja o tom nemôžem ani diskutovať. Musím sa porúčať.“³

Hitler pri odchode z rokovania zastavil Tisa a sľúbil mu opätovne ochranu Slovenska.

22. júna 1941 Nemecko zahájilo útok na ZSSR, čo bol podľa viacerých známych historikov skutočný začiatok druhej svetovej vojny. Slovensko ako spojenc Nemecka sa tiež zúčastnil na tejto invázii. Diplomatické styky so Sovietskym zväzom zo strany Slovenského štátu boli na druhý deň prerušené.

Séria vojenských neúspechov Nemecka a jeho spojencov v priebehu roka 1943 viedli k nárastu opozičných nálad v slovenskej spoločnosti. Tie vyústili do vzniku ilegálnych orgánov – Slovenskej národnej rady a Vojenského ústredia, ktoré začali pripravovať ozbrojené povstanie proti nacizmu. Od toho času slovenský vojnový štát začal upadať. Vojnová situácia sa zhoršovala a osud nacistického Nemecka a jeho spojencov bol spečatený. Časť obyvateľstva sa začala odvracať od stále lojálneho režimu Slovensku republiky a hľadala možnosti prechodu na druhú stranu. Najmä na strednom Slovensku, kde boli podmienky najpríhodnejšie, sa začalo spontánne rozvíjať partizánske hnutie. 12. augusta 1944 Bratislavská vláda vyhlásila na celom Slovensku štatárium - stanné právo, no čoskoro stratila kontrolu nad veľkou časťou krajiny. Tento proces urýchlilo najmä Slovenské národné povstanie.

³ Hajko J. Nezrelá republika. Bratislava: SLOVART, 2009. s.21.

Partizáni si uvedomili Tisovu popularitu v národe, a tak v styku so slovenským ľudom hovorili, že nie sú proti Tisovi, ani proti slovenskému štátu, ale len proti Nemcom. Bola obnovená Československá republika a propaganda slovenského štátu znamenala trestný čin.

1.2 Hospodárstvo, kultúra a vplyv kresťanstva v slovenskom štáte

Slovenská republika teda vznikla z Hitlerovej vôle. Poslúžila mu ako ochranný štít proti prípadnému útoku z východu. Okrem toho sa Nemecko chcelo presadiť v stredoeurópskom priestore a Slovenskú republiku pod svojou ochranou reprezentovať svetu ako výkladnú skriňu. Cieľom fašistov bolo ukázať svetu, ako môže prosperovať národ žijúci pod ochranou „Vodcu“.

Nie všetci občania privítali vyhlásenie samostatnosti s nadšením. Neverili, že štát pod ochranou Hitlera, ktorého vnímali ako agresora a vinníka celoeurópskej politickej krízy, môže priniesť pozitívny rozvoj. Vedeli, že Hitler vníma slovanské štáty ako menejcenné. Samostatnosť Slovenskej republiky bola len formálna. Všetko, čo sa tu udialo, bolo pod prísnu kontrolou Nemecka. Na pochybnosť občanov odpovedala HSĽS vyhláseniami o potrebe spojenectva s Nemeckom, o tisícročnom sne Slovákov – mať vlastný štát a vytváraním rôznych mýtov o Pribinovi, Svätoplukovi, ktorého začali nazývať aj kráľom Slovákov.

HSĽS malo osobitné postavenie, politický monopol priamo zakotvený v ústave. Bola obrovská miera korupcie a klientelizmu, bez členstva v strane nebola možná osobná kariéra. Aj preto sa počet členov utešene rozrastal, kým v roku 1938 mala strana približne 50 000 členov, v roku 1943 ich bolo skoro 300 000.

Vedúce postavenie a totalitnú pozíciu vystihovali slová J. Tisa, ktorý prijal aj formálne titul vodcu :

„Strana musí byť na čele, musí byť organizátorom celého verejno - spoločenského života. Strana je národ a národ je Strana. Národ cez stranu hovorí. Strana namiesto národa rozmýšľa. Čo národu škodí, to strana zakazuje a biľaguje.“⁴

Čiže naznačil, že v tejto republike sa bude diať to, čo budú chcieť predstavitelia HSĽS.

⁴ Kováč D. Dejiny Slovenska. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. s. 105.

Napriek nedemokratickosti režimu, kolaborácie s Nemeckom, či otáznej budúcnosti našla vyhlásená samostatná republika v časti verejnosti aj pozitívne reakcie. Najmä do roku 1943 bola situácia na Slovensku priaznivejšia ako v okolitých krajinách. Napriek prítomnosti nemeckých vojakov, na čo si už obyvatelia našej krajiny zvykli, bol život celkom prijateľný. Po nehumánnom vysídlení českých zamestnancov a vyradením židovských obyvateľov z ekonomického života sa viacerým Slovákom naskytla možnosť rýchleho kariérneho vzostupu. Samozrejme členovia strany boli vo výhode. Štátna správa bola síce pod nemeckou kontrolou, ale v slovenských rukách.

Na Slovensku bola vysoká zamestnanosť, ktorá bola spôsobená čiastočne vojnovou konjunktúrou v priemysle a odchodom časti pracovníkov do Nemecka. Slovenskú ekonomiku na čas oživila vojnová produkcia, pre potreby vojny postavili viaceré závody, mnohé sa rozšírili a budovali sa cesty a železnice. Slovenské zbrojné podniky pracovali priamo pre Nemecko, ktoré odoberalo všetko, čo sa na Slovensku vyrobilo či vyťažilo – drevo, papier, kovy, azbest a hlavne potraviny. Aj keď životná úroveň obyvateľstva výrazne nerástla, ľudia oceňovali pokoj od priamych bojov. Slovenskému hospodárstvu pomohol aj prílev českého kapitálu. Prišiel napríklad Baťa, ktorý založil podniky vo Svite, či v Partizánskom. Za slovenského štátu do výroby investovali najmä Nemci, domáci kapitál bol z hľadiska rastu ekonomiky zanedbateľný.

Napriek všetkým problémom sa podarili určité úspechy v oblasti vedy i umenia. Dobudovala sa bratislavská univerzita i Vysoká škola technická, vznikla Vysoká škola obchodná a v roku 1942 vznikla Slovenská akadémia vied a umení. Hlavnou úlohou školského systému sa stalo sústavné pocirkevňovanie. Ved' prezidentom bol kňaz. Refórma školstva bola jednou z najústretivejších zákonov voči cirkvi. Katolícka cirkev za existencie Slovenskej republiky mohla slobodne účinkovať. Boli prijaté školské zákony, ktoré umožňovali náboženskú výchovu nielen na štátnych školách, ale napomáhali aj zriaďovaniu katolíckych škôl.

Takisto mala cirkev slobodu účinkovať v mládežníckych, stavovských a iných organizáciách.. Katolícka cirkev aj za slovenského štátu – a to už je čo povedať, ved' to bol klérofašistický štát, farská republika – mohla disponovať majetkom len so súhlasom štátu – príslušného ministerstva. Teda bol jej zverený do užívania, ale nebol jej.

Vydávanie slovenských kníh a časopisov zaznamenalo aj napriek vojnovým rokom v slovenskom štáte kvantitatívny i kvalitatívny rozvoj, aký nemal predtým na Slovensku obdobu. Podľa počtu vydaných kníh do roku 1944 patrili k najväčším nakladateľstvám Spolok svätého Vojtecha, Matica slovenská a Transcius.

Popri dielach domácich autorov sa vydávali aj preklady zo svetovej literatúry a ruských klasikov. V priebehu 5 rokov vychádzalo 221 slovenských časopisov, z toho 5 politických denníkov, 36 týždenníkov, 33 dvojtýždenníkov, 107 mesačníkov a zvyšok tvorili ostatné časopisy. Spomenul by som denníky Slováč, Gardista, umelecké periodiká Elán, Slovenské pohľady a Kultúra, v ktorej publikovali katolícki spisovatelia. Musím však spomenúť, že už po roku 1938 boli z knižníc stiahnuté diela šíriace myšlienky čechoslovakizmu a socializmu písané v českom jazyku. Všetky knihy museli byť písané v kresťansko-národnom duchu.

Významnú úlohu plnil slovenský rozhlas, ktorý vznikol v roku 1939. Okrem sprostredkovania informácií a zábavy plnil aj významné politické, osvetové a výchovné poslanie. Veľký význam malo vysielanie školského rozhlasu, zamerané podľa učebných osnov na vzdelávanie, výchovu, ale najmä na upevňovanie národnej, kresťanskej a štátnej myšlienky. Týždenník Slovenský rozhlas prinášal popri programe slovenského rozhlasu aj množstvo článkov z oblasti vedy, politiky, hospodárstva a kultúry.

V období 2. svetovej vojny Vatikán uznal slovenský štát a diplomatické vzťahy pretrvali takmer do konca vojny. Svätá stolica však viackrát protestovala proti antižidovskej politike slovenskej vlády. Napríklad štátny podsekretár vo Vatikáne Domenico Tardini pri inštrukciách proti deportácii Židov do koncentračných táborov poznamenal:

„Neviem, či zákrokmi dokážem zastaviť (...) bláznov! A blázni sú dvaja: Tuka, ktorý koná, a Tiso, kňaz, ktorý ho nechá konať!“⁵

To bol traumatizujúci bod vo vzťahu oboch štátov tým skôr, že na čele Slovenska stál kňaz. Vatikán si uvedomoval, že po vojne padne zodpovednosť na celú katolícku cirkev, čo sa aj stalo.

Tiso sa snažil obhájiť konanie slovenskej vlády voči Židom prejavom, v ktorom obhajoval zverstvá páchané režimom, doslova povedal:

„Ľudia majú od Boha prikázané milovať seba. A táto sebaláska im velí, aby sa zbavili všetkého, čo im škodí. Slovákom škodia Židia, teda sa ich, podľa Božieho prikázania, musia zbaviť.“⁶

Po prijatí deklarácie slovenského národa v Martine v októbri 1918, činitelia oboch vierovyznaní – evanjelického aj katolíckeho podporili vznik nového štátneho útvaru.

⁵ Hajko J. Nezrelá republika. Bratislava: SLOVART, 2009. s. 342.

⁶ Kováč D. Dejiny Slovenska. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. s. 109.

Evanjelici dlhodobo podporovali spoločný štát s Čechmi, katolíci, hoci boli menej organizovaní, si už v tej dobe dávali podmienku autonómneho postavenia Slovenska. Postavenie evanjelickej cirkvi v autonómnom Slovensku a slovenskom štáte nebolo jednoduché. Vládlo tu napätie, že nový režim bude mať protievanjelicke tendencie. Boli to zvlášť obavy z náboženského útlaku, pretože víťazná HSĽS demonštratívne vyzdvihovala svoj úspech a zdôrazňovala katolícku ideológiu, pod ktorou si dobyla víťazstvo. Evanjelici stratili svoje privilegované postavenie zo spoločného štátu s českým národom a museli rešpektovať katolíckeho prezidenta. Snem slovenskej republiky ako aj vláda boli prevažne tvorené z katolíckej HSĽS. Z tohto dôvodu nemala evanjelická cirkev také slovo. No i napriek takýmto sťaženým podmienkam bol postoj predstaviteľov evanjelickej cirkvi správny a primeraný. Dokonca vo veľa prípadoch vedeli zaujať stanovisko róznejšie ako samotná katolícka cirkev, ktorá sa na mnohé krivdy páchané na Židoch len mlčky prizerala a možno ich aj podporovala.

Evanjelická cirkev nesúhlasila s prenasledovaním Židov a evanjelickí kňazi vyjadrovali nesúhlas s postupom Hlinkových gárd. Na druhej strane ani cirkev si nemohla dovoliť krstiť, len aby zachránila Židov, pretože toto bola jedna z mála možností dostať sa do koncentračného tábora. No ak by sme mali zhodnotiť celkový jej postoj, evanjelická cirkev bola pre nich, na rozdiel od predstaviteľov katolíckej cirkvi podieľajúcich sa na moci, pomerne veľkou pomocou. Slovenskí evanjelici mali dve centrá. Prvé sa nachádzalo v oblasti Turca a Liptova, druhé menšie v oblasti Myjavy a stredného Považia.

Dominik Tatarka vo svojom románe *Farská republika* vystihol napätie medzi evanjelickou a katolíckou cirkvou nasledovne:

„V úzkej uličke Hlinkovej gardy narážali na seba dva prúdy, vylinganí gardisti, ktorí mali rozchod, a evanjelici .. Luteráni sa schádzajú z celého okolia iba preto, aby sa ukazovali, koľko ich je, mysleli si katolíci .. To sú tí vládni katolíci, hlinkovci a gardisti, čo nás utláčajú, mysleli si evanjelici.“⁷

Postavenie katolíckej cirkvi v slovenskom štáte malo neblahé následky na budúcnosť katolíckej cirkvi a je dodnes témou, ktorá je často používaná proti nej. Kvôli objektivite si však treba uvedomiť, že väčšina biskupov, veľké množstvo kňazov a veriacich sa nestotožňovalo s rasistickými zákonmi, s porušovaním ľudských práv a často nasadením vlastného života pomáhali tým, ktorí to potrebovali.

⁷ Tatarka D. *Farská republika*. Bratislava: Smena, 1963. s. 167.

Aj to treba brať do úvahy, keď hodnotíme toto ťažké obdobie, aby sme sa vyhli zovšeobecňovaniu, lebo to nevedie k poznaniu objektívnej pravdy.

Aj v slovenskej literatúre sa v povojnovom období objavovali diela rôznych autorov zaoberajúcich sa problematikou a úlohou vládnucej a spolitizovanej katolíckej cirkvi v Slovenskej republike z rokov poznačených vojnou. Snažili sa čitateľom predstaviť vlastné videnie vlády cirkevných hodnostárov – katolíkov, a v niektorých prípadoch aj satiricky odsudzovať politický systém vojnovkej republiky.

2. Literatúra vo vojnovom štáte

V období slovenského štátu (1939 – 1945) sa uplatňovali takmer všetky literárne smery. Literárna tvorba jednotlivých umeleckých druhov bola ideovo vo formálnom výraze veľmi pestrá, vyrastajúca z národných tradícií, ale existovala tu otvorenosť k prijímaniu ideových podnetov z európskeho umenia. Od všetkých autorov sa vyžadovala len lojalita k Slovenskej republike. Pre niektorých slovenských spisovateľov však toto obdobie bolo veľmi ťažké, diela vydané v tomto období boli na príkaz čelných predstaviteľov republiky stiahnuté z knižníc. Nie z dôvodu, že by to boli nevydarené diela, ale jednoducho nekorešpondovali s režimom ako napríklad *Čenkovej deti* Fraňa Kráľa.

S kultúrou prvej slovenskej republiky sa spájali zvučné mená osobností – Jozef Cíger Hronský, Tido Jozef Gašpar, Valentín Beniak, Ján Smrek, Ladislav Novomeský, Milo Urban, Emil Boleslav Lukáč a ďalší.

2.1 Lyrizovaná próza alebo slovenský naturizmus

V 30. a začiatkom 40. rokov 20. storočia sa objavuje v slovenskej próze samostatný prúd – slovenský naturizmus. Označoval tendenciu vnášať do prózy básnické prvky, môžeme ho nazývať aj lyrizovanou prózou. Autori vo veľkej miere pracovali s prvkami lyrickej poézie - metafory, personifikácie, najmä prírody, ktorá je rovnocenná s človekom. Hlavným znakom slovenskej lyrizovanej prózy bolo využívanie umeleckých postupov a prostriedkov lyriky ako sú lyrické opisy prírody, zameriavanie sa na dedinské prostredie, niekedy aj na odláhlé samoty a mesto zobrazujú ako niečo zlé a špinavé.

Hrdinami sú obyčajní dedinskí ľudia bojujúci proti ľudskej zlobe, nenávisti a zvädzajúci boj o svoju česť. V období lyrizovanej prózy sú typickými literárnymi útvarmi kratšie novely a poviedky, romány sa vyskytujú ojedinele. Slovenský naturizmus – podľa staršieho termínu lyrizovanú prózu, ovplyvňuje aj blízkosť vojny, narastajúci vplyv a rozmach fašizmu vychádzajúceho z Nemecka, či strach o existenciu. Autori z tohto obdobia odmietali realisticky zobrazovať sociálne javy, vytvárali si svoj vymyslený svet, ktorý bol rozprávkový, zjednodušený a často baladický.

Hlavnými predstaviteľmi slovenského naturizmu boli Ľudo Ondrejov, ktorý preferoval folklórny naturizmus, Dobroslav Chrobák – v jeho dielach prevládala baladický a rozprávkový charakter, Margita Figuli, v jej baladickej tvorbe víťazí čistá láska a autor, ktorého vstupom do lyriky obdobie slovenského naturizmu v dejinách slovenskej literatúry vrcholilo a súčasne aj končilo – František Švantner.

Život Ľuda Ondrejova je poznačený arizáciou antikvariátu židovskej rodiny a jeho vyhlásením v začiatkoch deportácie Židov, že ich vo svojom podniku nepotrebuje. Napokon títo ľudia zahynuli v koncentračných táboroch. Formovali ho motívy prírody a primitívneho života v archaickom prostredí, odmietal techniku, civilizáciu a mestský život. V prózach uplatnil všetky tri základné črty lyrizovanej prózy – subjektívne citové prežívanie sociálnych protirečivostí, zároveň napätie medzi skutočnosťou prírodnou aj sociálnou a napokon schopnosť jemne striedať epické a lyrické časti literárneho textu. V jeho tvorbe evidentne cítiť voľnosť a bytostný vzťah človeka k prírode. Ku koncu vojny sa Ľudo Ondrejov ako partizán zúčastnil Slovenského národného povstania. Vari najznámejšími dielami tohto autora je 1. diel voľnej trilógie – román *Zbojnícka mladosť*, ktorý je považovaný za jeho vrcholné dielo a 2. časť trilógie *Jerguš Lapin*.

Lyrizmus v tvorbe Dobroslava Chrobáka naplno prejavil v jeho knižnom debute *Kamarát Jašek* v roku 1937. Mnoho kritikov polemizovali o pôvodnosti a originalite tohto diela. Chrobák sa proti tomuto obvineniu publicisticky bránil, jeho najúčinnejšou obranou bolo vydanie knihy próz *Drak sa vracia* (1943), ktorú aj literárna kritika vysoko hodnotila – ako jeden z typických prejavov slovenského naturizmu. Chrobákov prínos do slovenskej lyrizovanej prózy bol prezentovaný ako schopnosť vykresliť atmosféru dediny, svojrázny psychický svet ľudí, drsnú prírodu, ktorá ich aj osobitným spôsobom formovala.

Do tvorivého vývoja Margity Figuli zasiahli oba neslobodné režimy: vojnový klérofašistický aj povojnový komunistický. Bola spisovateľkou, ktorá viedla dialóg s čitateľmi o hodnote morálky spoločnosti. Vo svojich dielach sa zaoberala vnútorným svetom človeka a pre časť jej zbierky je príznačné zdôraznenie sociálnej problematiky. Počas 2.svetovej vojny boli vydané jej diela *Olovený vták* (1940), *Tri gaštanové kone* (1940), *Tri noci a tri sny* (1942) a tesne po skončení vojny monumentálny román s názvom *Babylon* (1946).

V študentskom časopise *Svojet'* pod pseudonymom Bystran uverejňoval svoje prvé literárne práce František Švantner. Atmosféra jeho noviel vychádza z ľudových rozprávok, balád a povestí. Počas vojny vyšla jeho novela s názvom *Malka* (1942).

Okrem spomínaných spisovateľov sa viacerými prózami včlenili do prúdu lyrizovanej prózy aj Milo Urban, Jozef Cíger Hronský, Hana Zelinová, Tido J. Gašpar a Peter Jilemnický.

Počas existencie vojnového štátu a dominancie naturizmu v slovenskej literatúre vyšla novela *Panna Zázračnica* zachytávajúca atmosféru bohémneho života mladých umelcov v medzivojnovom období. Autorom tejto surrealistickej novely bol Dominik Tatarka. V nej autor analyzuje vnútorné, mravné a existenčné otázky človeka, ktorý hľadá stratené istoty. Dobová kritika prijala túto novelu ako jedno z najlepších diel slovenskej literatúry, ako dielo s novým videním človeka a sveta.

Tatarkove novelistické príbehy sa často dostávajú do polohy mýtu a podobenstva. Základnými pocitmi u jeho hrdinov sú osamelosť a úzkosť zoči-voči sebe i zoči-voči Bohu a svetu. Tatarka sa odlišuje od dominujúcej lyrizovanej prózy v tom, že na rozdiel od impresionizmu, ktorý v nej prevažuje, sa v jeho dielach uplatňuje expresionizmus - vnútorné prežívanie, rozpor s ostatnými skutočnosťami.

3. Obraz druhej svetovej vojny v slovenskej literatúre

Obdobie po 2. svetovej vojne je v obnovenom Československu v znamení nástupu komunistickej ideológie k moci. Európa sa rozdelila železnou oponou na východnú - totalitnú a západnú - demokratickú. Československo bolo izolované od ostatných krajín na západ od našich hraníc a je pod absolútnou nadvládou komunistického Sovietskeho zväzu. K nástrojom vlády komunistickej totality patrilo väznenie politicky nepohodlných osôb, mučenie, rozsiahle politické procesy a iné prostriedky, ktoré poburovali celú spoločnosť. Čiže žiadna zmena, ktorú by odporcovia režimu pociťovali. Až na to, že neboli utláčaní klérofašistami, ale komunistami.

Spisovatelia k tejto tematike pristupovali rôzne, ale väčšinou s odporom a nesúhlasom k vtedajšej novovzniknutej situácii. V tomto období zobrazovali rôzne témy a problematiky 2. svetovej vojny ako fašizáciu Slovenskej republiky, netradičný pohľad na Slovenské národné povstanie alebo odmietanie Slovenského národného povstania v neskoršom diele Jozefa Čigera-Hronského *Svet na trasovisku*. Samozrejme vojnovú situáciu slovenského ľudu spracovalo viacero spisovateľov. Próza pohotovo reagovala na spoločenské podmienky. Spisovatelia vyjadrujú svoje pocity a zážitky z vojny, poznanie o tom ako vojna zasiahla do ich života a medziľudských vzťahov. Literatúra sa stáva účinným prostriedkom protivojnového postoja a zobrazenia slovenského štátu z obdobia vojny. Prozaici sa pokúšali nájsť najvhodnejší spôsob na vyjadrenie zložitej vojnovnej i povojnovej skutočnosti.

Medzníkom v slovenskej literatúre bol rok 1948, keď bola vyhlásená jednotná línia – socialistický realizmus. Bola to socialistická poetika zameraná na sociálno-spoločenské problémy, pričom jediným východiskom zo zlého postavenia je socialistická revolúcia, čo sa týka interpretácie vojny - nevyhnutnosti SNP, bol zvýraznený boj proti fašizmu. Autori boli rozdelení do dvoch táborov, do oficiálneho tábora, ktorých základnou témou bol boj proti fašizmu a prispôbili sa oficiálnej kultúrnej politike, a do neoficiálneho tábora, ktorých základnou témou nie je boj proti fašizmu, ale boj proti nezmyselnosti vojny. Táto skupina sa kriticky postavila voči povojnovému smerovaniu a pochybovala o nutnosti Slovenského národného povstania. V ďalšom vývoji boli preferované diela socialistického realizmu a naopak diela, ktoré sa od tohto smeru odklňali boli spochybňované, prehliadané a znehodnocované.

Zo strany komunistického režimu bolo evidentné nasmerovanie spisovateľov k lojálnosti a chválení socialistického režimu nastoleného po skončení 2. svetovej vojny.

Aj rozdelenie literatúry sa prispôbovalo povojnovej politickej situácii.

Slovenská literatúra po roku 1945 sa zvyčajne delí na nasledujúce vývinové etapy:

1. etapa - literatúra v rokoch 1945-1948 (tzv. prechodné obdobie),
2. etapa - literatúra v rokoch 1948-1989 (v období komunistického režimu),
3. etapa - literatúra po roku 1989 (po páde komunistického režimu),

ale literatúra v rokoch komunizmu sa ešte ďalej člení na nasledujúce obdobia:

1. literatúra v rokoch 1948-1956,
2. literatúra v rokoch 1956-1969,
3. literatúra v rokoch 1969-1989.

V týchto rokoch sa uplatňovali rôzne literárne smery – napríklad doznievajúci naturizmus, existencializmus, kritický realizmus. Samozrejme v 20. storočí bola slovenská literatúra pod vplyvom aj iných umeleckých smerov, ale budem sa zmieňovať len o tých, ktoré mali vplyv na tvorbu spisovateľov v období prvého Slovenského štátu a po skončení 2. svetovej vojny.

V jednotlivých obdobiach budú zadelené diela podľa toho v ktorom období vychádzali.

4. Rozdelenie povojnovej prózy

Literatúra dokázala počas svojho niekoľko tisícročného vývinu zobrazovať človeka v čoraz podrobnejších a zložitejších situáciách, v rôznych spoločenských podmienkach a historických súvislostiach. Literárne diela všetkých prúdov a smerov odrážajú najkomplexnejšiu históriu vývoja ľudskej spoločnosti od najstarších čias po dnešok. Keďže mojou úlohou je rozbor románov o vojnovej republike, rozdelenie a vývoj literatúry bude zameraný až na obdobie od roku 1945, teda skončení vojny. Prevažná väčšina románov, noviel a poviedok s vojnovou tematikou bola napísaná a knižne vydaná po tomto roku i keď niektorí autori ich začali písať pod emóciami z vojnového obdobia a skúseností s režimom klérofašistického Slovenska.

Po ukončení vojny a tým aj existencie prvej Slovenskej republiky sa v slovenskej literatúre udomácňujú rôzne smery. Podľa mnohých publikácií, v predchádzajúcej kapitole som to už naznačil, by sme mohli slovenskú povojnovú prózu rozdeliť nasledovne:

V období rokov 1945 – 1948 prevláda naturizmus, existencializmus, kritický realizmus, socialistický realizmus, kde veľa kritikov vyčíta autorom tvoriacim vo vojnovom Slovensku, že sa venujú minulosti a nie skutočnosti a naturizmus z predošlých rokov sa ocitá v kríze.

V nasledujúcom období, ktoré môžeme ohraničiť obdobím medzi rokmi 1948 – 1956 sa do popredia v dielach dostávajú znaky schematizmu a stále pretrváva obdobie socialistického realizmu.

Francúzsky existencializmus, nový román, vplyv postmodernity a socialistický realizmus je charakteristický najmä pre obdobie rokov 1956 – 1969.

Pre obdobie od obsadenia Československa sovietskou armádou a jej spojencami (1968) až po pád komunistickej totality – 1989 sú charakteristické smery ako socialistický realizmus, existencializmus, postmoderna, nový román, a na slovenskú literatúru vplýva severoamerická a nemecká.

V súčasnej literatúre autorov zaujíma najmä jednotliviec, jeho súkromie, psychika, morálne a citové krízy, témy všedného dňa ako aj ľúbostná tematika.

V nasledujúcich riadkoch by som rád priblížil jednotlivé obdobia, spomenul niektorých významných autorov z toho – ktorého obdobia a ich diela, samozrejme nie všetky, na to by mi rozsah určený na túto problematiku nestačil.

Nebudem sa venovať rozboru jednotlivých diel slovenskej prózy, spomením diela opisujúce obdobie vojny a v jednotlivých obdobiach umelecké smery charakteristické pre opisované obdobia.

4.1 Obdobie rokov 1945 – 1948 v slovenskej próze

Napriek doznievaniu lyrickej prózy – naturizmu v tomto období vychádzajú diela tohto umeleckého smeru z pier M. Figuli – *Babylon* a *Nevesta hól* od F. Švantnera, známych naturistov. Obdobie po ukončení vojny je však charakteristické vplyvom iných smerov. V tejto vývojovej fáze sa začína uplatňovať socialistický realizmus ako vedúca tvorivá metóda. Jeho sprievodným aktom bolo zoštátnenie cirkevných a súkromných vydavateľstiev a likvidácia časopisov. Literatúra sa začína riadiť centrálnou úrovňou literárnych diel badateľne klesá. Zanikajú rozdiely medzi autormi, pretože všetky diela sú písané univerzálnou metódou v rámci ohraničeného okruhu tém. Aktuálnou tematickou oblasťou slovenskej prózy sa stalo Slovenské národné povstanie a protifašistický odboj.

V dielach Petra Jilemnického možno spočiatku pozorovať prvky expresionizmu, neskôr však silné sociálne cítenie, autobiografické prvky a politické názory, ale i lyriku a opisy prírodných krás. Prvé obdobie prozaickej práce Jilemnického korešponduje skôr s poéziou. Rôznotvárnosť Jilemnického tvorby týchto čias je znakom hľadania seba samého. Najmä preto, že jeho dielo tvorí prechod k druhej fáze socialistickej literatúry po roku 1945 a stalo sa tak akýmsi kľúčovým bodom. V roku 1947 vychádza spomínané dielo - román založený na kronikárskom rozprávaní očitého svedka udalostí z obdobia Slovenského národného povstania s názvom *Kronika*. Zaujímavosťou je, že P. Jilemnický prežil vojnové roky mimo Slovenska, okúsil aj trpkosť koncentračného tábora v Nemecku.

J. Števček o Petrovi Jilemnickom napísal:

*„Jilemnický svojou tvorivou negáciou udal smer, akým by sa slovenská povojnová próza mala uberať. Pravda, každý prozaik, ktorý sa o to pokúsil, nedosiahol rovnako želateľný výsledok .. Vychádzali preto aj diela slabšej úrovne.“*⁸

Dielo *Kronika* sa považuje aj za zdroj schematizmu podaktorých diel päťdesiatych rokov.

⁸ Števček J. a kolektív. Dejiny slovenskej literatúry 4). Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987. s. 63.

Schematizmus sa v tvorbe slovenských spisovateľov plne rozvinul o niekoľko rokov neskôr, vo svojej tvorbe ním boli ovplyvnení aj také významné osobnosti slovenskej literatúry ako D. Tatarka a F. Hečko.

Pod pojmom schematizmus sa rozumie zobrazovanie skutočnosti tak, ako si ju priali vidieť ideológovia strany, nie taká, aká bola.

Literatúra sa stala slúžkou politiky – mala odhaľovať triednych nepriateľov, mala vzbudzovať budovateľské nadšenie, pomáhať pri združstevňovaní dediny, oslavovať víťaznú cestu pracujúceho ľudu, kult osobnosti, viesť ideologický boj. V centre pozornosti autora mal byť kolektív, nie osud ľudského individua v realite.

Medzi autorov - aktívnych účastníkov Slovenského národného povstania patrí Vladimír Mináč. Ako spisovateľa ho zrodilo povstanie a s témou povstania vstúpil do literatúry práve vďaka románu *Smrť chodí po horách*. Dielo je umeleckou výpoveďou o vlastnej, ale i národnej skúsenosti v protifašistickom zápase. Román má autobiografický charakter.

V diele sa stretáme s viacerými figúrami, ktoré zdôrazňujú slová ako smrť alebo úder alebo neustále sa opakujúce otázky týkajúce sa vojny, života, smrti a budúcnosti. Týmto autor zdôrazňuje plynutie času. V diele sa súbežne odohrávajú dve dejové línie. V centre tej prvej je príbeh postavy Jána Lotára, partizána bojujúceho v horách, kým hlavnou osobnosťou tej druhej je Peter Lotár, Janov brat, ktorý sa – v súlade so životnou skúsenosťou autora – dostane do koncentračného tábora. Tieto dve dejové pásma sa prelínajú iba na začiatku diela.

Román vyznieva ako hľadanie zmyslu života, autora zaujímajú reakcie bratov na vonkajšie podmienky, prekážky, ťažkosti. Dve dejové línie tohto románu akoby pripomínali román Dominika Tatarku *Farská republika*. Hlavný rozdiel, samozrejme, okrem obsahu je v tom, že kým vo *Farskej republike* sa dejová línia Johna Menkinu a Tomáša Menkinu prakticky po celé dielo prekrývajú, u Mináča sú dejové línie oddelené. Autor sa tu pokúša zachytiť všetko podstatné, čo charakterizovalo povojnový život, spriemyselňovanie, združstevňovanie, povojnovú rekonštrukciu. Opisuje osudy ľudí, ktorí sa po vojne vracajú k svojej práci. Nachádzajú však všetko zničené, doslova zruinované prevádzky a stroje. Nič nefunguje tak, ako predtým, preto pracovníci chystajú veľkú obnovu. Je to výrobný román, ktorý možno považovať za produkt socialistického realizmu, kde sa dôraz kládol na straníckosť a ideovosť a základný etický princíp, ktorým je pravdivosť tu chýba.

V tomto období vychádza aj román, v ktorom badať znaky francúzskeho existencializmu. Mám na mysli dielo Dominika Tatarku s názvom *Farská republika*, ktorému sa venujem podrobnejšie na inom mieste tejto práce.

Okrem týchto programovo - tematických orientácií tu bola ešte jedna relatívne samostatná, no kvalitatívne významná podoba slovenskej prózy.

Tvorí ju napríklad román Františka Hečku *Červené víno* postavený na lyrickej modernizácii epického rozprávania. Román sa tematicky dotýka aktuálnych, ale vždy jedinečných mravných a spoločenských otázok a to pudovej zrastenosti silného jednotlivca s pôdou i rodinnou tradíciou, zložitost' vzťahu syna k otcovi.

Vzorom v próze po roku 1945 bol román. Takmer každý autor chcel napísať rozsiahle románové dielo, v ktorom by sledoval osud hrdinu od vojny až po obdobie, v ktorom sa dielo rodilo.

4.2 Obdobie rokov 1948 – 1956

Literatúra sa v týchto rokoch stala nástrojom silnej komunistickkej propagandy. Krajina sa dostala pod mocenský vplyv Stalina a Sovietskeho zväzu. V roku 1948 sa v Československu začala éra komunistickkej diktatúry a totality.

Toto obdobie je charakteristické dielami v ktorých prevláda oslava SNP, budovanie socializmu a združstevňovanie. V tvorbe slovenských spisovateľov prevláda schematizmus a socialistický realizmus, čo zodpovedá vtedajšej spoločenskej situácii. Násilne sa prerušili kontakty slovenskej literatúry so svetovou literatúrou. Všetky moderné, avantgardné smery boli považované za buržoázne a úpadkové. Pri moci je Komunistická strana Československa, ktorá udáva smerovanie literatúry. Autori, ktorí nechceli byť prenasledovaní a nepohodlný pre režim museli písať tak, aby rozvíjali ideológiu režimu.

V prevažnej väčšine diel vychádzajúcich v tomto období je evidentné nadšenie z budovania socializmu. Je badateľné vnútorné pretváranie sa spisovateľov, sami píšu diela o tejto premene a odkláňajú sa od svojho doterajšieho tvorivého pôsobenia v literatúre. Ideologické požiadavky kladené na literatúru sa netýkali len novovznikajúcich diel, ale mali aj vplyv na diela vydané v minulých rokoch. Viacerí autori zasahovali do textov starších prác v snahe ideovo ich vylepšiť, a tak sa druhé a ďalšie vydania dost' podstatne odlišujú od prvých vydaní (František Hečko: *Červené víno*, Dominik Tatarka: *Farská republika*, Margita Figuli: *Tri gaštanové kone*, *Babylon* a iné.)

V románe Fraňa Kráľa s názvom *Bude ako nebolo* azda najviac vyniká schematická rétorika postáv, sľubujú sa radostné úspechy a buduje nový svet, ktorý sľubuje lepší zajtrajšok.

Životnosť takýchto diel je krátka, pretože nepresahujú dobu, v ktorej vznikli, a ich autori sa nechali zmanipulovať marxistickou ideológiou, ktorá bola pre nich takpovediac svätá.

Medzi spisovateľov, ktorí podľahli tomuto trendu, zaraďujeme aj Františka Hečka s jeho románom vydaným v roku 1951 pod názvom *Drevená dedina*. Autor sa usiluje zachytiť prechod od dediny patriarchálnej a kapitalistickej k dedine socialistickej, ktorá prechádza od primitívnej individuálnej malovýroby k družstevnej veľkovýrobe a spolu s tým premieňa i celý svoj charakter a svoje spoločenské vzťahy. Dej sa odohráva na Orave a zachytáva koniec 2. svetovej vojny, založenie komunistickej strany, ľudových milícií, voľby a kolektivizáciu. Kolektivizácia vraj prebieha veľmi hladko. V diele vystupuje veľa postáv, podľa kritikov sú postavy slabo vyobrazené. *Drevená dedina* sa považuje za vrcholné dielo socialistickeho realizmu a schematizmu v próze tejto doby.

Ďalším autorom, ktorý veril komunistickej strane, že to so smerovaním slovenskej spoločnosti myslí úprimne, bol Dominik Tatarka. Po jeho románe *Prvý a druhý úder* z roku 1950 zaoberajúcim sa Slovenským národným povstaním a protifašistickým odbojom vychádzajú schematické diela *Radostník* a *Družné letá* v roku 1954. V prípade románu *Radostník* ide o podobnú problematiku ako v románe F. Hečka *Drevená dedina* – obidvaja opisujú vznik roľníckych družstiev. Ďalším románom je dielo s názvom *Družné letá*. Jedná sa o budovateľský román, akých v tomto období vychádzalo viac než dost. Spisovatelia v nich rozdeľovali svojich hrdinov na kladných - tí, čo bojovali v SNP, boli členmi KSČ, zúčastňovali sa na budovaní priehrad, tovární ... a záporných – z ich pohľadu to boli tí, ktorí mali nemecký pôvod, pochádzali z lepších rodín, alebo si dovolili nesúhlasiť s niektorými heslami či príkazmi tej doby.

V Kritike a kontexte z roku 2001 bola položená otázka viacerým osobnostiam o tom, či sa Tatarka vo svojich postojoch nikdy nemýlil. M. Hamada na otázku odpovedal.

„Áno, Tatarka sa mýlil a v čase, keď napísal *Radostník* a *Družné letá*, sa strašne mýlil, ale mýlil sa úprimne, ako hovorí P. Vilikovský. O tom som sa už zmienil, keď som povedal, že v tom čase nadobudol u Tatarku prevahu *homo demens*, ktorý takmer úplne umlčal *homo sapiens*, človeka vládnuceho kritickým intelektom.“⁹

⁹ http://www.kritika.sk/pdf/1_2001/3.pdf - z elektronického archívu časopisu Kritika a kontext. 2001. s.18.

Budovateľský román by sme mohli opísať ako žánrový typ románu, ktorý vznikol v Sovietskom zväze v 20. rokoch minulého storočia.

Charakteristický je dejom, v ktorom autori opisujú budovanie železníc, tovární, priehrad alebo osídľovanie územia po odchode českých Nemcov. Takmer vo všetkých výrobných románoch možno zaznamenať skryté alebo veľmi otvorené protináboženské útoky. Vieru v Boha nahrádza marxistická ideológia. Hlavným objektom pozornosti sa stal jedinec – budovateľ, ktorý je zmanipulovaný režimom.

Ako príklad by sme z tohto obdobia mohli uviesť aj dielo Vladimíra Mináča *Modré vlny*, v ktorom opisuje budovanie Priehrady mládeže.

Povojnú, transformujúcu sa dedinu opisuje aj predstaviteľka socialistického realizmu Katarína Lazarová v románe *Osie hniezdo* (1953).

Zmenu do slovenskej prózy po 2. svetovej vojne priniesol rok 1954, v ktorom vyšiel román Alfonza Bednára *Sklenný vrch*. Románová prvotina Bednára sa vracia k povstaleckej tematike. Autor ju spracúva ináč ako jeho literárni predchodcovia. Povstanie chápe ako skúšobný kameň čistoty ľudského vnútra, ako meradlo opravdivosti citov a sily vôle svojich postáv. Sklený vrch do určitej miery narušil schematickosť v epickej tvorbe 50.rokov.

Pozornosť nebola venovaná podľa trendu doby kolektívu a jeho budovateľským snaženiam, ale do popredia vysunul intímny život mladej ženy, ktorej osud sa odohráva v čase 2. svetovej vojny, SNP a rokoch 1947 - 1951. Román má neobvyklú kompozíciu - formu denníka, ktorý si píše hrdinka Ema Klasová. V ňom sa prelína minulosť s prítomnosťou. Autor sa v románe vracia k téme vojny.

Napísať v päťdesiatych rokoch román o človeku s individuálnym a nie kolektívnym osudom, čo sa vtedy považovalo za správne, s jeho vlastným vnútorným životom, bol odvážny literárny čin. Porovnal by som to k príkladu, keby niekto vydal diela za vlády Stalina v Sovietskom zväze s tematikou chvály kapitalizmu. Preto môžeme pokladať *Sklenný vrch* za jeden z hraničných bodov novej slovenskej literatúry.

4.3 Literatúra v rokoch 1956 – 1969

Po roku 1956, po skončení obdobia kultu osobnosti, aj v Československu nastal proces postupného ideologického uvoľnenia. V literatúre prebehla hlboká kvalitatívna zmena – už nemusela spĺňať ideologické, propagandistické poslanie, spisovatelia sa mohli vyjadrovať voľnejšie, mali väčšiu slobodu. Opäť sa nadviazali kontakty so svetovou literatúrou, prenikli k nám moderné umelecké a filozofické smery zo západnej Európy.

Najväčší vplyv na mladých autorov mal francúzsky existencializmus a nový román.

„Nový román alebo antiromán je pokus francúzskej literárnej avantgardy z päťdesiatych rokov 20. storočia. Vytvorili opak klasického románu s domnienkou, že klasický román už nemôže zachytiť novú skutočnosť a skúsenosť nového človeka. Odmietli románový dej i postavy, zobrazujú svet opisným spôsobom, uprednostnili formu pred obsahom; príbeh sa neodvíja chronologicky, ani logicky. Každý detail opisu mohol byť východiskom k ďalšiemu príbehu. Cieľom nebolo popisovať svet či situácie, práve naopak v týchto dielach je „svet najskôr zbavený zmyslu.“. Hrdina často nemá meno a dej sa odohráva na neznámom mieste. Veci opisujú z pohľadu hrdinu, teda nie tak, ako ich vníma väčšina ľudí. Pre čitateľov je tento štýl, zväčša ťažko čitateľný, ak vôbec.“¹⁰

Až v týchto rokoch sa mohla naplno rozvinúť tvorba mnohých prozaikov staršej a strednej generácie, napríklad Dominika Tatarku, Ladislava Mňačka, Rudolfa Jašíka a Ladislava Ťažkého. Títo autori sa vo svojich dielach zamerali najmä na pravdivé, neskreslené priblíženie 2. svetovej vojny, SNP, kolektivizácie a obdobia kultu osobnosti.

Predstavitelia mladej generácie prozaikov sa zamerali vo svojich dielach na súčasnosť, zaujímal ich hlavne jednotlivec, jeho súkromie, psychika, morálne a citové krízy, témy všedného dňa, ľúbostná tematika. Využívali postupy modernej prózy, pre ich diela boli charakteristické experimenty v oblasti formy aj obsahu, tvorivosť a novátorstvo. K tejto generácii patrili napr. Ján Johanides, Anton Hykisch, Jaroslava Blažková, Andrej Chudoba, Vincent Šikula, Rudolf Sloboda, Peter Jaroš a Ladislav Ballek.

Aj napriek nástupu mladej generácie autorov sa budem zaoberať tou staršou generáciou, v ktorej dielach sa opäť po rokoch odmlky vo väčšej miere začína objavovať román s problematikou 2. svetovej vojny.

¹⁰ http://sk.wikipedia.org/wiki/Nov%C3%BD_rom%C3%A1n

Jedným z jej predstaviteľov bol Ladislav Mňačko, v ktorého románe s názvom *Smrť sa volá Engelchen* je vojna opísaná rozprávaním partizána. Je to preslávený román opierajúci sa o autorove vlastné skúsenosti z vojny – autobiografický román.

Do tohto obdobia spadá aj vydanie Tatarkových *Rozhovorov bez konca*, kde opisuje vlastné skúsenosti a fakty o SNP. Irónia a sarkazmus vytvárajú groteskný charakter diela *Démon súhlasu*. V tejto knihe Tatarka vyzdvihoval nepotrebnosť totalitných režimov, ich vládcov a ľudí, ktorí boli poslušnými pešiakmi. Kritizuje socializmus a centrálnu ideovú organizáciu.

Viacero diel s tematikou vojny a Slovenského národného povstania vydal po roku 1960 ďalší známy spisovateľ Ladislav Ťažký. Dej románu *Amenmária* – s podtitulom *Samí dobrí vojaci* je situovaný do obdobia 2. svetovej vojny, kde poukazuje na zbabelosť slovenských vojakov, ktorí nenašli v sebe toľko odvahy, aby zbehli k sovietskej armáde.

Román *Pivnica plná vlkov* je opisom obdobia kolektivizácie, je rozdelený do dvoch častí. V prvej časti autor opisuje posledné mesiace vojny. Autor dokázal pochopiť roľníkov, ktorí nechceli pochopiť zmeny a premeny slovenskej dediny.

Prvky existencializmu badať v jeho najznámejšej novele z vojnového obdobia – *Dunajské hroby*.

Základnú dejovú líniu románu s opisom vojnového obdobia – *Námestie svätej Alžbety* tvorí problematika vnútorného zápasu jednotlivcov s prvými prejavmi neľudskosti fašizmu. Autorom tohto románu bol Rudolf Jašík. Zaoberá sa tu nielen fašizáciou, ale rozoberá aj takzvanú židovskú otázku a dopad jej riešenia na slovenských občanov. Taktiež tu zobrazuje vyst'ahovanie židovských obyvateľov do koncentračných táborov a prejavy súcitu s osudmi Židov. Zavŕšením tvorby R. Jašíka s tematikou protifašistického odboja mala byť trilógia s názvom *Mŕtvi nespievajú*, ktorú však pre smrť nestihol dokončiť.

K autorom opisujúcim spoločnosť a ľudské vzťahy počas vojny na Slovensku svojim takisto nedokončeným románom *Svätá tma* radíme Františka Hečka. Román ostal nedokončený pre rovnaký dôvod ako román Rudolfa Jašíka. Tak, ako Tatarkove dielo *Farská republika*, bude aj tento Hečkov román podrobený rozboru.

V roku 1960 sa čitateľskej verejnosti pripomenul Jozef Čiger-Hronský románom *Svet na Trasovisku*, v ktorom zobrazoval udalosti a ľudí v čase SNP. V románe sa odmietavo postavil k Slovenskému národnému povstaniu, nechápe SNP ako prejav demokratického úsilia na Slovensku, ale ako boj proti vlastnému štátu a národu.

Oproti dielam, prevažne oslavujúcim Slovenské národné povstanie sa zásadne odlišuje svojim náhľadom a postojom k tejto problematike. S neobvyklými názormi, vyslovenými v tomto diele sa autor plne stotožňoval a pomocou tohto diela bolo vyslovené aj celé ťažisko problematiky slovenského štátu. Hlavnou témou v tomto diele v podstate ani nie je obraz každodenného života ľudí na slovenskej dedine, ale podstatnou vecou v románe je zobrazenie prejavov a vplyvu povstania a neskôr vojny na slovenskú dedinu. Kým iní autori diel s tematikou SNP vyzdvihujú účasť partizánov mnohých národností, Jozef Cíger - Hronský túto skutočnosť kritizuje.

Vrcholným obdobím prozaickej tvorby Vladimíra Mináča je druhá polovica 50. a začiatok 60. rokov, keď píše a vydáva trilógiu *Dlhý čas čakania*, *Živí a mŕtvi* a *Zvony zvonia na deň*, známu pod spoločným názvom *Generácia*. Zobrazuje v nej život slovenskej spoločnosti vo vojnových rokoch a počas SNP keď sa pod tlakom udalostí odhaľovali a kryštalizovali ľudské charaktery.

Prvá časť trilógie *Dlhý čas čakania* je obrazom života v Slovenskom štáte počas vojny, obrazom fašizmu, vojny, ľudských osudov a úsilí namierených proti tejto temnej ideológii a moci.

V druhej časti trilógie *Živí a mŕtvi* kladie dôraz nielen na neľudské činy nacistov, ale aj na vykreslenie ľudí, ktorí sa snažili ťažiť z účasti v SNP.

Záverečná časť trilógie *Zvony zvonia na deň* zobrazuje obdobie od februára 1946 do februára 1948. Mináč sa v nej sústreďuje na najdôležitejšie spoločenské javy týchto rokov a s nim konfrontuje svoje postavy.

4.4 Obdobie po roku 1969

Po neúspechu „pražskej jari“ a po obsadení Československa vojskami Varšavskej zmluvy nasledovali roky normalizácie a konsolidácie. Vlastne to znamenalo obdobie perzekúcií, politických čistiek, zastrasovania, prepúšťania, potláčania základných slobôd, čo neobišlo ani predstaviteľov slovenskej literatúry.

Mnoho spisovateľov malo zákaz publikácie. Na čiernu listinu sa dostali autori ako Ladislav Mňačko, Dominik Tatarka, Ladislav Ťažký, Pavel Hrúz a mnohí ďalší. Mená týchto autorov sa vyčiarkli z učebníc, ich tvorba bola vyradená zo socialistickej literatúry.

Autori mali po roku 1968 niekoľko dobrovoľne – nedobrovoľných možností : Prispôbiť sa ideológii a vydávať tak oficiálnu literatúru v štátnych vydavateľstvách tak, ako to robili Plávka, Mihálik, Novomeský – oficiálna literatúra.

Mohli emigrovať na západ, kde bola ich literárna činnosť sice slobodná, ale do značnej miery komplikovaná - J. Blažková, L. Mňačko – exilová literatúra.

Tvoriť aj naďalej literatúru v duchu slobody, ale len v súkromí, čo malo za následok vznik samizdatovej tvorby, predstaviteľmi ktorej okrem iných boli D. Tatarka, P. Hrúz, I. Kadlečík, M. Šimečka, O. Pastier.

Mali na výber aj dobrovoľné odmlčanie sa z rôznych dôvodov - z etických, politických atď. Do tejto skupiny patria napríklad V. Bednár, V. Šikula, J. Ondruš.

V tomto období ani v období po roku 1989 už nevychádzajú romány s tematikou slovenského štátu, SNP alebo protifašistického odboja. Vo väčšine autorov je evidentné sklamanie z totalitného režimu, aj tých, ktorí ho opisovali ako svetlú budúcnosť vo svojich dielach po 2. svetovej vojne. Možno je to spôsobené aj tým, že drvivá väčšina slovenských spisovateľov tvoriacich v súčasnosti nemá osobné zážitky z čias prvej Slovenskej republiky a protifašistického odboja.

5. Dominik Tatarka

Dominik Tatarka sa narodil 14. 3. 1913 v Drienovom. Pochádzal z viacdetej roľníckej rodiny. Pôsobil v slovenskom kultúrnom prostredí ako osobitný fenomén.

Bol jedným z najvýznamnejších predstaviteľov slovenskej kultúry druhej polovice 20. storočia, najvýraznejšou spisovateľskou disidentskou osobnosťou na Slovensku v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch minulého storočia. Študoval na filozofickej fakulte UK v Prahe (1934 - 1938) a na Sorbonne v Paríži. V rokoch 1939 - 1944 pôsobil ako stredoškolsky profesor francúzštiny a slovenčiny na Gymnáziu v Žiline a v Turčianskom Svätom Martine a zúčastnil sa v SNP. Po roku 1945 pracoval v redakciách denníkov Pravda a Národná obroda, vo vydavateľstve Tatran, ako scenárista Československého štátneho filmu v Bratislave a aktívne sa zúčastňoval na rozvoji pokrokovej literatúry. Sporadicky prekladal z francúzštiny diela Vercorsa, A. de Musseta, G. de Maupassanta.

Ako komunista sa v prvých rokoch po druhej svetovej vojne názorovo spájal s komunistickými víziami, neskôr sa stal kritikom totalitného režimu zavedeného po roku 1968. Pre odmietavý postoj k vstupu vojsk Varšavskej zmluvy na naše územie bol Dominik Tatarka vylúčený zo všetkých spoločenských organizácií - zbavili ho aj členstva vo Zväze slovenských spisovateľov a bol pod dozorom štátnej bezpečnosti. Komunistickej strane Československa vytýkal, že pred vojskami okupantov nebránila suverenitu republiky. Na dobu dvadsiatich rokov bol vyradený z verejného života a mal zákaz publikovať. Aj keď bol autorsky umlčaný, nenechal sa „znormlizovať“. Od roku 1970 bol pomocným robotníkom v lesnom závode, potom žil ako dôchodca. Bol signatárom Charty 77. Publikoval len v samizdate a exile. Bol veľmi zúfalý a sklamaný z politického vývoja v Československu. Na jednom internetovom portáli som našiel slová Dominika Tatarku z roku 1980, keď doslova v jednom rozhovore povedal:

"Som odrezaný od sveta. Pre svojich čitateľov už neexistujem. Neexistujem už pre nikoho. Existujem už len pre políciu. ... Tí, ktorí dnes majú menej ako tridsať rokov, už moje knihy nepoznajú. Zo všetkých knižníc ich vyradili, okrem univerzitnej."¹¹

¹¹<http://zuzanaroy.blog.sme.sk/c/195619/Dominik-Tatarka.html#ixzz0yHwhPmuU>

V roku 1986 mu Nadácia Charty 77 udelila Cenu Jaroslava Seiferta za trilógiu Písačky, v roku 1999 získal Národnú cenu Slovenskej republiky a Rad Tomáša Garriguea Masaryka I. triedy, posledné dve in memoriam.

Na počesť Dominika Tatarku sa od roku 1994 udeľuje ocenenie – cena Dominika Tatarku za výnimočné literárne dielo, ktoré napĺňa humanistické tradície slovenskej kultúry a v tomto zmysle nadväzuje na duchovný odkaz Dominika Tatarku.

Skutočnosťou je jeho prechod zložitým názorovým vývojom a každý zlom v spoločnosti odniesol na vlastnej koži. Jeho ideou bolo stvoriť spoločnosť založenú na vzájomnej úcte a dôstojnosti, na nespochybniteľných právach každého jedinca. Dominik Tatarka bol presvedčený, že socialistický kolektivismus je rovnako zhubný ako vojnové násilie. Odvtedy až do konca života rozvíjal Tatarka presvedčenie, že len slobodní jednotlivci môžu utvoriť slobodnú spoločnosť. Tatarka sa pádu ním tak nenávideného totalitného režimu nedožil. Do demokratického prevratu v novembri 1989 mu chýbalo pol roka života. Zomrel 10. 5. 1989 v Bratislave, kde je aj pochovaný.

5.1 Literárna tvorba Dominika Tatarku

Tvorba Dominika Tatarku bola v 40.-tych rokoch minulého storočia ovplyvnená nadrealizmom a jeho diela sú plné obraznosti a podobenstva. V 50.-tych rokoch 20. storočia v jeho dielach dominuje socialistický realizmus a o desaťročie neskôr sa v jeho postojoch čoraz viac objavovala skepsa k výdobytkom socializmu. Na protisocialistických pozíciách zostal aj v ďalšom produktívnom období svojho života, čím sa dostal do ideového protikladu svojej tvorby z polovice minulého storočia. Jeho život a diela stoja v znamení vzdoru – najprv proti klerikalizmu a fašizmu Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945, neskôr po počiatočnom prijatí socializmu, vzdoru proti okupácii a porušovaniu základných ľudských práv po roku 1968.

Do slovenskej literatúry vstúpil ako 22 ročný časopisecky uverejnenými prózami *Cesty* a *Záchvevy duše*. Tieto jeho diela boli uverejnené vo Svojeti v roku 1935 a krátko na to systematicky publikoval aj v Slovenských pohľadoch, kde vyšiel jeho článok s názvom *Neznáma tvár*.

Začiatkom 40-tych rokov minulého storočia ovplyvňoval tvorbu Dominika Tatarku existencializmus a surrealizmus. A samozrejme aj jeho tvorba bola ovplyvnená udalosťami v Európe – začiatkom 2. svetovej vojny.

Existencializmus, ovplyvňujúci jeho tvorbu, je filozofický a umelecký smer, ktorý skúma otázky existencie človeka z hľadiska jeho individuality a z hľadiska spoločenských vzťahov. Existencialisti sa vyjadrujú k základným otázkam ľudského bytia, pričom nestrácajú zo zreteľa estetickú funkciu umeleckého diela. Zdôrazňujú osobnú slobodu jednotlivca. Podľa existencialistov život človeka záleží len na jeho voľbe. Jednotlivec prekonáva základný životný pocit nezmyselnosti, opustenosti, úzkosti a beznádeje. Slobodu dosahuje tým, že sa nepodriaďuje konvencii. Spoločnosť je pre individuum nepriateľská, vnucuje mu svoju morálku, náboženstvo, zvyky. Zbavuje ho osobitosti.

Surrealizmus je umelecký smer, ktorý sa usiluje oslobodiť myseľ, zdôrazňuje podvedomie. Ale surrealizmus znamená nielen umelecký smer, ale aj životný štýl. Prvá jeho kniha uzrela svetlo sveta v roku 1942 pod názvom *V úzkosti hľadania* – pod vplyvom práve spomínaných dvoch umeleckých smerov. V tomto súbore noviel skúmal vnútorné mravné a existenčné otázky človeka. Kladie dôraz na psychológiu, zobrazuje zhubný vplyv vojnových čias na psychiku človeka. Snaží sa vystihnúť osobné zážitky na prelome 30.-tych a 40.-tych rokov, pritom sa sedem próz tejto zbierky - novelistické príbehy, pôvodne publikované v Slovenských pohľadoch, často dostávajú do polohy mýtu alebo podobenstva.

Obraz človeka poznačeného vojnovým rozkladom spoločnosti Tatarka vykreslil v nadrealistickej novele vyjadrujúcej nesúhlas s klérofašistickým režimom - *Panna zázračnica* (podľa tiráže 1944, v skutočnosti vyšla v máji 1945). V tejto surrealisticko-novele zachytáva atmosféru bohémkeho života mladých umelcov v medzivojnovom období. Prevládajú sny, alegórie, paradoxy. Autor tu použil zobrazovacie postupy blízke surrealizmu a experimentálnej próze s prevahou reflexívnych a psychologických prvkov. Podľa Tatarkovej literárnej predlohy nakrútil Štefan Uher v roku 1966 rovnomenný film.

O diele Dominika Tatarku vydanom v roku 1948 s názvom *Farská republika*, v ktorom opisuje totalitný režim počas klérofašistického štátu a svoje skúsenosti z vojny, budem písať v ďalšej časti práce podrobnejšie.

Román bol na jednej strane pamfletom na pokrytectvo oficiálneho klerikalizmu, na druhej strane však viedol autora k nadšeniu pre myšlienky komunizmu.

V roku 1950 Tatarka vydal zbierku fejtónov, poviedok a čít pod názvom *Ludia a skutky*, ktorá bola neskôr z politických príčin zošrotovaná. Na 143 stranách vyšlo 28 fejtónov bez ilustrácií, ktorých dĺžka sa pohybovala od dvoch do desať strán.

Zbierka predstavovala obdobie, rozpätie rokov 1945-1947, keď Tatarka, poznačený druhou svetovou vojnou, SNP a povojnovou situáciou, pracoval v redakcii novín. Svoje pocity, bôle a myšlienky formoval do fejtónovej podoby.

Novonastolenej doktríne socialistického realizmu sa usiloval vyhovieť v románe *Prvý a druhý úder*. Prvým úderom je protifašistický odboj, druhým povojnová doba - výstavba socializmu.

V tomto románe sa autor zamýšľa nad problematikou vojny a protifašistického zápasu. Hlavný predstaviteľ tohto románu – partizánsky veliteľ Štefan Reptiš sa stal prototypom robotníckych postáv zúčastňujúcich sa na obnove vojnou zničenej krajiny. V hlavnom hrdinovi našiel obraz človeka, ktorý sa stal tvorcom nového života. Pri rekonštrukcii krajiny sa v prvých fázach výstavby socializmu ľudia revolučne dotvárali. Autor akoby nevidel negatívne črty procesov a veril, že komunistická strana to myslí úprimne a chce, aby obyčajný človek prosperoval.

V roku 1954 boli vydané dva Tatarkove romány – *Radostník a Družné letá*. V týchto dielach Tatarka splatil daň dobovému schematizmu. Autor sa usiluje vyjadriť premenu života na dedine. V prvom uvedenom opisuje vznik roľníckych družstiev, druhý je budovateľským románom.

V knihe reportáží z Francúzska, Anglicka, Švajčiarska a Mongolska - *Človek na cestách* (1957) vychádzal predovšetkým z úvahovej konfrontácie sveta a domova.

Radikálny obrat v Tatarkovej tvorbe znamenala kniha dvoch noviel *Rozhovory bez konca* z roku 1959. Vychádzal v nich z osobných skúseností a faktov zo Slovenského národného povstania, ktoré porovnával s problémami súčasného života. Jeho pohľad na človeka sa zakladá na úvahách s dôrazom na odhaľovanie zmyslu života (Kohútik v agónii) a význame mravnej obete (Ešte s vami pobudnúť). Táto kniha noviel predstavuje typ reflexívno-filozofujúcej prózy.

Následne knižne vyšla neúspešná výrobná novela – *Naša brigáda*.

V komornej novele *Prútené kreslá* (1962) vychádzal Dominik Tatarka z osobných zážitkov počas štúdií v Paríži pred druhou svetovou vojnou. Dominuje v nej hodnota ľudského porozumenia a lásky k žene. V tomto diele hľadá porozumenie medzi národmi. Prútené kreslá je aj silne emocionálne podfarbený milostný príbeh z predvojnového Paríža. Ide tu o špecifické poňatie lásky medzi mladým slovenským študentom Bartolonejom Slzičkom a francúzskou dievčinou Danielou - tento vzťah ako aj postoj týchto mladých ľudí sú vyjadrené v ich dlhých dôverných debatách v prútených kreslách.

Autor tu kladie dôraz na vnútorný život hrdinu, na zachytenie jeho dojmov a pocitov z atmosféry Francúzska a preto sa dej vyvíja pomaly, je bez začiatku a bez konca. V príbehu ide predovšetkým o ľudské sympatie, o vnútorné kvality človeka, ktorý si život neužíva, ale hľadá jeho naplnenie. Láska je v príbehu sústredením sa na toho druhého. Novela však reaguje aj na roky kultu osobnosti, Tatarka spochybňuje proces výstavby socializmu a medziľudské vzťahy vytvorené socializmom.

V eseji *Démon súhlasu* (1963), ktorej prvá časť vyšla časopisecky začiatkom roka 1956, vyjadril Tatarka protest proti praktikám komunistickej moci v päťdesiatych rokoch a najmä proti bezduchému súhlasu s nimi. Satiricky tu reaguje na politický režim na začiatku 50.-tych rokov minulého storočia, keď človek, aby prežil, musel pokrytecky prikyvovať všetkému čo povedia tí, ktorí sú pri moci.

V osobe rozprávača Bartolomeja Boleráza – socialistického básnika, ktorý zahynul pri havárii vrtuľníka, využil viaceré autobiografické črty. Celý príbeh rozpráva hlavný hrdina po smrti, lebo chce vysvetliť skutočné udalosti. Knihu tvoria väčšinou Tatarkove úvahy nad slobodou prejavu a najmä nad charakterom ľudí postihnutých „Démonom súhlasu“, ktorí ako figúrky poslušne súhlasia so všetkým a nikdy sa nevzopru vládnej moci.

Výber statí o literatúre a knižnom umení vyšiel v roku 1968 pod názvom *Proti démonom*.

V rokoch normalizácie, keď Dominika Tatarku doživotne vykázali z oficiálnej literatúry, vďaka kontaktom so spoločenstvom Charta 77 svoju literárnu tvorbu veľmi silno zosobnil. Písal akoby nekončiaci denník, v ktorom otvorene hovoril o tom, čo prežíval, vnímal, cítil, o čom premýšľal, s čím alebo s kým žil. Ide do značnej miery o dokumentárny záznam obohatený o sprievodné reflexie.

Od 70-tych rokov minulého storočia sa formovala samizdatová literatúra. Bola silná cenzúra, uverejnené boli len tie diela, ktoré schvaľovala vláda a funkcionári. Oficiálna literatúra bola pod prísny dozorom vtedajšieho režimu. V samizdate sa vydávali diela zakázaných autorov, ktoré nemohli byť vydané v štátnych vydavateľstvách. V samizdatovom období vznikla trilógia *Písačky – Listy do večnosti, Sám proti noci, Písačky*, a tak isto aj *Navrávačky*. Rozprával v nich o detstve, štúdiách, stretnutiach so spisovateľmi. Ide o poeticko-reflexívne spomínanie, ktoré vyšlo roku 1988 vo vydavateľstve Index v Kolíne nad Rýnom. Ešte pred pádom socialistického režimu, novembrom 1989, uverejnili Slovenské pohľady prvú časť *Navrávačiek*. Tatarka sa teda prvý raz po roku 1968 vrátil do verejne publikovanej slovenskej literatúry.

Súbežne s Navrávačkami vznikla próza *Emanuela*, ktorá dosiaľ nebola publikovaná.

K jeho celoživotnému dielu patrí aj bibliofília *V ne čase*, ktorá vyšla roku 1978 ako samizdat.

Prózu Dominika Tatarku možno rozdeliť do štyroch etáp:

Prvú etapu charakterizuje existenciálna úzkosť z násilia druhej svetovej vojny, čo opisuje v dielach *V úzkosti hľadania* a *Panna zázračnica*. V druhej jeho etape sa chcel vo svojich dielach vysporiadať s vojnovým násilím prezentovaným v dielach *Farská republika*, *Prvý a druhý úder*, *Družné letá* a *Radostník*. V tretej etape je presvedčený o škodlivosti socializmu, ktorý je podľa neho porovnateľný s vojnovým násilím. Toto obdobie opisuje v dielach *Rozhovory bez konca*, *Prútené kreslá* a *Démon súhlasu*. Základ poslednej etapy tvorí jeho samizdatová tvorba, kde v dielach dominuje vzťah ženy a muža, poprípade priateľa a priateľky. Do tohto obdobia by som zaradil diela ako *Písačky*, *Sám proti noci*, *Listy do večnosti* a *Navrávačky*.

Toto obdobie sa datuje po roku 1968, odkedy mal zákaz publikovania pre nesúhlas s politickým režimom.

Dominik Tatarka podľa všeobecného názoru ďaleko prekračuje obzor prózy. Zaoberal sa i moderným výtvarným umením a kultúrou. Tatarkove dosiaľ knižne nepublikované úvahy, state a články vyšli v knižnej podobe pod názvom *Hovory o kultúre a obcovaní* v roku 1995.

Tvorba Dominika Tatarku bola pre aktuálne vládnu skupinu ľudí - predstaviteľov moci jednoducho neprijateľná. Stal sa odporcom každého totalitného systému bez ohľadu na to, akú mal farbu. Za Farskú republiku ho dlho preklínali zástancovia slovenského štátu a za Démona súhlasu zase komunistická strana. Ako jeden z mála slovenských spisovateľov či umelcov si uchoval občiansku integritu a svojím životom potvrdil koncepciu slobodného človeka ako základu slobodnej spoločnosti.

6. Farská republika

„Tatarka sa v ňom pokúsil premietnuť ideologické hodnotenie postáv a ich politických pozícií priamo do románového sujetu. Pravda epický sujet tu nie je hlavným článkom v umeleckej stavbe románu, pretože autorovi išlo najmä o odhalenie dobovej atmosféry, o obžalobu a usvedčenie „slovenského štátu“ ako zhubného nádoru na slovenskom spoločenskom a duchovnom organizme. A práve vo vášnivom rúcaní zarytých či naivných ilúzií o „nevine“ či „menšej vine“ ľudáckeho klerikálneho fašizmu spočívala ideovo-spoločenská aktuálnosť Farskej republiky.“¹²

Tento román patrí medzi prvé diela o období 2. svetovej vojny v slovenskej literatúre. Vyšiel štyri roky po oslobodení a Tatarka ho začal písať napriek svojmu mladému veku ešte počas tejto pohromy ľudstva. Vystihuje dusnú atmosféru tohto obdobia a brutálneho nivočenia ľudskej dôstojnosti zo strany Hlinkových gárd a katolíckej cirkvi. Cirkev prenikala za výdatnej podpory vtedajších predstaviteľov štátu do škôl a ticho podporovala arizáciu a prenasledovanie občanov židovskej národnosti. Samozrejme, toto všetko nájdeme opísané aj v tomto románe, ale tomu sa budem podrobnejšie venovať v ďalšej časti práce.

Autor sa stavia do pozície dôsledného kritika spoločenských, politických a kultúrnych pomerov v slovenskom štáte a vyjadruje postoj časti slovenskej inteligencie k slovenskému štátu. Ústrednými postavami románu sa stávajú mešťania a inteligenti, citlivé a vnímavé postavy, z ktorých sa niektoré prispôbia režimu kvôli vlastnému blahobytu – napríklad navrátiliec z Ameriky John Menkina, človek ochotný čomukoľvek sa prispôbiť a dokonca arizovať hostinec od židovských občanov.

Iné – ako Tomáš Menkina nesúhlasia so smerovaním republiky a trpia, nenachádzajú v spoločnosti svoje miesto. Hlavnú kritiku autor adresuje pasivite občanov, ktorí s režimom klérofašistického slovenského štátu nesúhlasia, ale z rôznych dôvodov nemajú odvahu postaviť sa proti nemu.

Románu Farská republika dominujú dve epické vetvy: prvá sa tiahne okolo Johna Menkinu a druhá zasa okolo postavy Tomáša Menkinu.

¹² Šmatlák S. Dejiny slovenskej literatúry. Bratislava: Tatran, 1988. s. 545.

Obe sa vyvíjajú svojím vlastným, síce navzájom paradoxným spôsobom, ale nakoniec vyjadrujú istú kvalitu života zobrazených dejov.

Aj keď sa nám prihovára rozprávač v tretej osobe, jeho pohľad na dianie preberá zorné hľadisko Tomáša Menkinu. Škoda, že dej románu končí odchodom Tomáša Menkinu na východný front a postrádame v tvorbe tohto významného spisovateľa dielo opisujúce obdobie od vyhlásenia vojny Sovietskemu zväzu až po Slovenské národné povstanie, prípadne definitívny koniec 2. svetovej vojny.

Vo Farskej republike vystupuje okrem už spomenutých hlavných hrdinov množstvo postáv, niektoré sú len epizódne a náhodné. V diele vidieť snahu realisticky zobraziť spoločnosť slovenského štátu a rôzne skupiny obyvateľov vojnovkej republiky, pričom sa autor zameril na okolie Žiliny. Zaujímavosťou je aj to, že na rozdiel od autorov niektorých iných diel presunul dej z dedinského prostredia do mesta. Napriek tomu vo Farskej republike cítiť atmosféru dediny, ktorú zobrazil v postavách. Vo väčšine charakterizovaných postáv cítiť pokoru, nábožnosť a dôverčivosť.

Milan Hamada sa o tomto diele vyjadruje nasledovne:

„Tatarkova Farská republika (1948) je literárnym dielom, ktoré vyjadruje ľudskú, spoločenskú a duchovnú situáciu prechodu fašizmu s pseudokresťanskou modifikáciou k utopickej predstave slobodného človeka a slobodného sveta, ako ju formulovala ideológia marxistického komunizmu.“¹³

Mimochodom táto kniha spomienkových textov a esejí o Dominikovi Tatarkovi vyšla ako dokument zo stretnutia Tatarkových priateľov v bratislavskom Štúdiu S pri príležitosti piateho výročia jeho smrti. Je spestrená reprezentatívnym výberom fotografií Dominika Tatarku. Dotlač knihy vyšla pri príležitosti dvadsiateho výročia úmrtia Dominika Tatarku 20.5.1989.

Farská republika sa skladá z deviatich kapitol. Majú názvy *Menkinovci*, *Srdcia bijú naprázdno*, *Hlavy melú naprázdno*, *Zachráň sa, ako sa dá*, *Bližšie k srdcu Francúzska*, *Cesta vedie za mreže*, *Škola družnosti*, *Od tejto chvíle počínajúc* a *Vojna aranžuje osudy*. Dej románu Farská republika bude predmetom rozboru v nasledujúcich riadkoch. Rozbor bude uskutočnený na základe jednotlivých dejových línií napriek tomu, že tieto dve epické vrstvy sa počas celého románu prekrývajú. Takto spravený rozbor diela nám umožní dôkladnejšie vystihnúť opis a charakter hlavných hrdinov.

¹³ Bombíková, P. - Antalová, I. eds: Ešte s vami pobudnúť. Spomínanie na Dominika Tatarku. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 1994. s. 74.

6.1. John Menkina

Farskú republiku začal autor opisovaním návratu Johna Menkinu zo Spojených štátov do rodného kraja, ktorý po dlhej ceste nepoznal zmenu pomerov v Slovenskej republike. V Amerike bol s krátkymi prestávkami dvadsaťšesť rokov, odišiel za prácou po skončení 1. svetovej vojny tak, ako nespočetné množstvo slovenského obyvateľstva. Bol zamestnaný v mäsovej fabrike u Swifta.

Tatarka kritizuje kapitalistický spôsob života nasledujúcim opisom postavenia Johna Menkinu v podniku, v ktorom pracoval:

„Za to všetko požíval v podniku iba výhodu, že majitelia držali preňho stále miesto, hoci mal čudnú mániu vracat' sa domov .. Skoro pravidelne odchádzal a pravidelne sa navracal na svoje staré miesto, ktoré preňho rezervovali, ak nie preto, že mali preňho uznanie, nuž z obavy, že stratia výborného robotníka, ktorý poznal časť výrobného tajomstva závodov“¹⁴

Nebol v žiadnej vedúcej funkcii, ale za jeho nápady na zrýchlenie a zlepšenie práce mu majitelia držali miesto vo firme a v určitých časových intervaloch mu umožnili kratší či dlhší čas vycestovať do vlasti. Menkina pôsobí vo fabrike síce ako výnimočný robotník, ktorý uľahčuje prácu svojim druhom, ale v konečnom dôsledku naivne sa vkladá do mocnej náruče kapitalistickej mašinérie. Privykol si na vykorisťovanie kapitalistu ako na čosi prirodzené. Na stanici sa od neznámeho muža dozvedel, že už niet republiky, ktorú pred rokmi opúšťal. Prišli Nemci, Maďari si odtrhli časť územia a Poliakom pripadla časť jeho rodnej dediny – Skalitého.

Tu si postavil zo zarobených peňazí vilu, ktorú si chcel v starobe po návrate zo zámoria užívať. Predstavoval si v nej spoločný život s Margitkou a synovcom Tomášom, čo je prakticky aj jedným z motívov románu. Margitka bola manželkou jeho brata, ktorý sa stal obeťou frontu na Ukrajine a zároveň matka Tatarkovho hlavného hrdinu tohto románu – Tomáša Menkinu. Po príchode do vilovej štvrte si chcel pozrieť svoj dom, ale ostal nemilo prekvapený, keď tabuľa s jeho menom bola z bránky preč a nevisela tam ani menovka židovského lekára, ktorému ho prenajal. Po zazvonení mu otvorila akási žena, ktorú nepoznal. John Menkina chcel vysvetlenie od nových bývajúcich, prečo sa bez jeho vedomia nast'ahovali do jeho domu.

¹⁴ Tatarka D. Farská republika. Bratislava: Smena, 1963. s. 13.

V tejto časti románu autor opisuje drzosť a bezočivosť veliteľa miestnych gardistov Minára, ktorý obýval dom Johna Menkinu. Prienik hrubej a grobianskej moci do súkromia jednotlivca, ktorej je Minár akoby stelesnením, je vykreslený nasledovným ukončením rozhovoru gardistu a Johna Menkinu:

„Všetko sa zhabe: Židom a nepriateľom, - uprel naňho pohľad a doložil, - Američanom ako ste vy. Môžete ísť, hovorím. Nemám pre vás čas.“¹⁵

Ešte pred odchodom nemilo prekvapeného a pokoreného – vyhodeného Johna z vlastného domu pristavila Minárova žena a veľkoryso mu ponúkla jednu izbu, ktorú mu je ochotná poskytnúť, keď nebude mať kde bývať. Vzápätí navštívil advokáta, ktorý mu vysvetlil situáciu a povedal, že mu neostáva nič iné, len sa poddať.

Tým, že nikdy nepoznal hodnotu slobodného priestoru, rovnako nedokáže oceniť, ba ani doceniť americký pas, pretože sám slobodný nikdy nežil. Ten sa stáva len vecou prestíže, s ktorým sa každému chváli. Ved' aj v Amerike bol len obyčajným robotníkom. Neuvedomuje si, že cestovný doklad Spojených štátov mu umožňuje slobodne žiť kdekoľvek a vycestovať kedykoľvek a kamkoľvek. Až navštívený židovský advokát mu ozrejmi, že s takým pasom sa dá žiť aj na území klérofašistického Slovenska, ako túto republiku z vojnového obdobia viacerí nazývajú, celkom slobodne. V tom čase totiž ešte USA neboli vo vojnovom stave. Napokon ho advokát požiadal o predaj amerických papierov, chcel ich využiť pre seba. John odmietol, ako veriaci kresťan mohol pomôcť Židovi, ale nespravil to. V prostredí fašistického Slovenska sa už stihol nakaziť a mal voči židovskému advokátovi nepriateľské pocity.

Menkina sa stal domovníkom vo vlastnom dome, bol votrelcom vo vlastnom príbytku, ktorý si zo zarobených peňazí v zámorí dal postaviť. Bol vlastne akoby podnájomníkom. Mohli by sme to prirovnať k situácii slovenského štátu, ktorý si Slováci akože prenajali až po Hitlerovom schválení.

John Menkina pred stretnutím s Minárom ani poňatia nemal, kto sú gardisti, čo je to garda. Zistil to na prechádzke po Žiline, keď sa priplietol na slávnosť gardistov a ozrejmil mu to Serafín Motulko, ktorého po dlhom pobyte za oceánom ledva spoznal.

Román pokračuje opisom návratu Tomáša Menkinu, synovca Johna, z poľského ťaženia, ktorým sa začala vojna. Doma našiel svoju mamu a muža, ktorého nespoznal. Bol to jeho strýko, ktorý prišiel prehovárať Tomášovu mamu, aby sa s ním presťahovala do Žiliny.

¹⁵ Tatarka D. Farská republika. Bratislava: Smena, 1963. s. 19.

Po zvítaní a rozprave Johna o Amerike, z ktorej mal veľa zážitkov, na rozdiel od strýka Tomáš nemal chuť rozprávať o vojne.

Tomášove pocity z tejto, pre neho nezmyselnej vojny opisuje autor v odpovedi na otázku, čo zažil v Poľsku:

„ - Ani neviem, - neochotne povedal Tomáš. – Tárali sme sa po Spiši. Iba Poľska niet. Z Nového Targu som si urobil výlet. Neviem. Nedá sa to povedať. Iba, že Poľska niet. Nepotrebovali Nemci našu pomoc. Nech si sami víťazia. My sa im nemusíme pchať do zadku. Brr, že sme sa my pchali do tej vojny...hnus, - striasol sa, rukami strepal, akoby ich mal krvou postriekané.“¹⁶

Aj z tejto reakcie vidíme postoj mladých ľudí k vojne. Nesúhlasia s ňou a sú nútení bojovať po boku nemeckej armády, za nemecké záujmy. Medzi rečou bolo zo strany matky vytknutá Tomášovi nevera v boha, čím Tatarka zdôrazňuje pobožnosť obyčajných ľudí.

Po zhliadnutí filmu o poľskej vojne sa v Tomášovi Menkinovi ešte viac prehĺbil pocit nezmyselnosti vojny a všetko, čo sa okolo neho dialo, nazval kopou hnoja. Správanie sa predstaviteľov štátu nazval komédiou. Aj týmto bol zo strany autora vyjadrený postoj časti inteligencie k slovenskému štátu - citlivosť až precitlivenosť, ľahostajnosť k sebe, pocity ničotnosti a hnusu.

Zmena charakteru človeka je výstižne opísaná v zmene názorov Amerikána po arizovaní krčmy patriacej židovského manželskému páru. Prestáhol sa sem aj s Tomášovou matkou a kvôli svojmu blahobytu nehľadel na ľudské hodnoty a podľa Tomáša robil také isté svinstvá ako gardisti.

6.2 Tomáš Menkina

Druhá línia deja sa ťahá okolo postavy Tomáša Menkinu. V jeho životnom priestore sa udalosti splietali v súvislosti s jeho učiteľským povoláním na škole, ktorú autor v tomto románe, obrazne povedané, necháva zastupovať riaditeľom Belom Kovalom, jeho vzťahom k Darine Intribusovej, s pudovým a pohlavným vzťahom k Achinke, vzťahom Lašuta k židovke Edite až po zapletenia sa do problémov s Lyčkom, kvôli ktorému sa na istý čas ocitne vo väzení, na druhej strane sa však vďaka nemu z pasívneho odporcu režimu stane aktívny človek pomáhajúci komunistom.

¹⁶ Tatarka D. Farská republika. Bratislava: Smena, 1963. s. 32.

Dej románu pokračuje nástupom Tomáša Menkinu do gymnázia na miesto učiteľa. Po privítaní riaditeľom gymnázia Belom Kovalom a zvitani sa s Darinou Intribusovou, ktorú stretol pred časom v riaditeľni, ho hneď v prvý deň nástupu zadelili na vyučovanie.

Tu sa stretáva s novými tvármi, medzi inými aj s českým učiteľom Pižurným. Noví kolegovia ho pozorne sledovali na každom kroku, chceli vedieť jeho názory a reakcie. Na všetky slová a činy si každý musel dávať veľký pozor. Presvedčil sa o tom aj Pižurný, keď mal riaditeľ Koval problém s pokrčeným novinovým papierom, na ktorom bola fotografia vodcu, nájdeným na záchode, a spustil vyšetrovanie, kto to mohol spraviť. Keď sa Pižurný priznal, že bol na záchode, riaditeľ to podľa svojich slov musel hlásiť. Po rozhovore riaditeľa s Pižurným sa učiteľ rozhodol, že opustí Slovensko a ide do protektorátu. Tak ako Tomáš, aj Pižurný sa vyjadril, že všetko to tu je hnus. Tatarka podľa mňa tým vyjadril názor, že nie všetci zamestnanci štátu súhlasili s ľudáckym režimom a v prípade Pižurného aj za cenu straty zamestnania si vedia povedať svoj názor a stáť si za ním. Priznal sa, že je Čech a sám odišiel do protektorátu sa udať. Napriek tomu, že zostal po vyhlásení republiky na Slovensku a cítil sa tu ako doma, musel opustiť republiku. Týmto je podľa môjho názoru zvýraznená nenávisť voči českej inteligencii. Medzi ľuďmi nesúhlasiacich s politikou fašistického satelitu určite nepatril riaditeľ gymnázia Belo Koval, ktorému k tejto funkcii pomohla jeho manželka. Vyprosila si u vodcu štátu, ktorý chodil pravidelne navštevovať svojich rodičov do Bytče, odkiaľ pochádzala aj ona, aby jej manžel mohol profesionálne postupovať. Bohužiaľ, aj z tohto vidno, že problém protekcie a presadzovania sa cez známosti nie je len problémom tej doby, ale zaťažuje slovenskú spoločnosť už dlhé roky.

Od času odchodu Pižurného do protektorátu sa Darina Intribusová a Tomáš Menkina citovo začali zblížovať. Tomáš sa do nej zaľúbil, ale si to nechcel pripustiť, veď on bol vyznávačom pudového vzťahu, ktorý mu Achinka dokonale zabezpečovala. Tomášovi z pohľadu životného pocitu je sprvoti Darinina láska ľahostajná. No neskôr si uvedomí, že Darina je iná – je čistá. A práve táto čistota ho začne čoraz viac zaujímať.

V gymnázium sa začali diať veci, s ktorými Tomáš nesúhlasil, ba sa mu priečili. Po mimoriadne zvolanej porade, na ktorej sa po boku riaditeľa objavili kňazi, boli navrhnuté povinné duchovné cvičenia. Na nich mali vykonávať dozor učitelia, čo sa hlavnému hrdinovi románu priečilo.

V škole sa zmenil systém vyučovania, žiaci sa začali prezúvať, na chodbách rozmiestnili kvety, učitelia už nenapomínali žiakov a kňazi im dávali kázania. Mládež chytla úzkosť pred skazenosťou ľudskej prirodzenosti.

Nežiadalo sa jej už nič iného, iba vypočúť utešujúce slová o lúči Ducha svätého. Dokonca zo strany riaditeľa padol návrh, aby sa mohol aj školský rozhlas využiť ako prostriedok šírenia duchovných cvičení.

Tomáš vo svojich myšlienkach porovnával svoju lásku k Achinke a lásku kňazov ku kresťanstvu:

„Títo mnísi...pestujú tiež čistú lásku ako ja, oni čistú duševnú a ja čistú telesnú. Mrzáčime sa, ja iba seba. A vy aj tieto deti.“¹⁷

Po udalostiach súvisiacich so zavedením povinného duchovného cvičenia v školách sa v Tomášovi Menkinovi čím ďalej stále viac prebúdzal nesúhlas s kresťanskými opatreniami, vyvrcholil vzoprením sa proti riaditeľovi, jeho pobožnej zbabelosti a následným odchodom zo školy. Nevládol pretváрку. Možno nezvládnutie pretvárkou a súhlasu s režimom preniesol Dominik Tatarka zo seba na postavu Tomáša Menkinu.

Ako vieme, aj autor tohto románu pretrpel vo svojom živote nemálo kvôli svojmu postoju k autoritatívnemu režimu. Toto jeho dielo bolo zatracované zástancami slovenského štátu a iné zástancami komunizmu.

Profesor Menkina cítil potrebu vypadnúť z tohto sveta a odísť na neurčité miesto, ktorému dal autor názov „Ta“. Bolo to v skutočnosti mestečko Vrútky, ale ho nemohol nazvať Vrútkami, pretože by stratil neurčitost' vysneného sveta, neurčitost' a ľahostajnosť, ktorá ho sprevádza celým románom. Vrútky pre neho znamenali miesto, ktoré mohol zaľudňovať svojimi predstavami.

Pri nástupe na vlak stretol Lašuta, ktorý sa mu zveril nielen tým, že je štvrtinový Žid, ale mu prezradil tajomstvo, ktoré chcel zrealizovať a možno k tomu bude potrebovať Tomáša. Nevedel, že Tomáš sa s Darinou nerozprávajú, pretože jej Tomáš prezradil, že spáva s Achinkou. Pre svoju priateľku Editu, tiež židovku, si Lašut zaumienil zabezpečiť krstný list a zapísať ju do matriky pokrstených. Na toto potreboval farára, ktorý sa nebude báť takúto činnosť vykonať. Tento vzťah ale nebol založený na skutočnej láske. Edita Lašuta nemilovala, ľúbila Lyčku – komunistu. Lašut ju prakticky chcel vlastniť. Ponúka jej pomoc vo forme sobášu a bez pokrstenia to v tej dobe nebolo možné. Vybral sa teda za farárom – otcom Dariny Intribusovej. Farár na to pristal a zapísali Editu do matriky, čím bola zachránená. Stala sa evanjeličkou nielen formálne, ale i fyzicky. Týmto činom farára autor zdôraznil, že nie všetci kňazi súhlasili s deportáciou židov a našli sa aj ľudsky rozmýšľajúci kňazi ochotní pomôcť.

¹⁷ Tatarka D. Farská republika. Bratislava: Smena, 1963. s. 101.

Konali na vlastné riziko, pretože nejedného farára za pomoc Židom odsúdili a zavreli. Dokonca v novinách ľudákov sa objavovali stĺpce hanby, kde boli uverejnený kňazi, ktorí pokrstili Židov, a Židia, ktorí boli pokrstení týmito kňazmi. Neskôr bol za takúto činnosť väznený aj Darinin otec.

Tomáša počas osamelej prechádzky, pri ktorej mu hlavou prebiehali rôzne myšlienky o jeho existencii, opisuje autor ako jednotlivca prekonávajúceho pocit nezmyselnosti, opustenosti, úzkosti a beznádeje. Sú to typické znaky existencializmu, ktorý poznačil tvorbu Dominika Tatarku, a dokazuje to aj bezcieľne blúdenie hlavného hrdinu a jeho myšlienky opísané v nasledujúcich riadkoch.

„Všetko bolo aj bez neho. Zostávalo i po obrovskom výbuchu spoločnosti .. Všetko, čo videl neúčastným pohľadom, žilo pre seba a trvalo vlastnou hmotou. Tak málo záležalo na tom, či je, a či nie je.“¹⁸

Hlavného hrdinu z tohto zamýšľania sa a sna vytrhlo stretnutie so sedliakom na brehu Váhu, ktorý preosieval piesok. Tomáš sa mu ponúkol, že bude u neho pracovať. Chcel sa presvedčiť, či vyžije zo dňa na deň. Sedliak po krátkom váhaní pristal na jeho ponuku, vzal ho do práce. Zrazu sa stal z profesora na škole sedliakovi podradený robotník, ktorý pomáhal na stavbe. Tomášovi to bolo jedno, nemal pred sebou žiaden cieľ.

Po určitom čase sa však ozval riaditeľ gymnázia a prehováral ho na návrat k učiteľskému povolaniu. Menkina ale nezmenil svoj názor na kresťanstvo a vyučovanie, čo nám autor v tomto románe predostiera ako názor Tomáša pri rozhovore s riaditeľom:

*„ - Hnusí sa mi všetko, - opakoval ešte raz Menkina.
- Hnusia sa mi vaše duševné cvičenia, ktoré ste zaviedli, hnusí sa mi vaša nekonečná kajúcnosť, hnusí sa mi škola, hnusí sa mi učiť deti v duchu kresťanskom a národnom. Hnusí sa mi všetko, pán riaditeľ, ten duch kresťanský a národný, ktorý nám nanucujú.“¹⁹*

Napriek tomu sa vrátil k učiteľstvu a opäť sa začal stretávať s Darinou.

Tatarka týmto vyjadril nielen názor románového hrdinu, ale aj na autoritatívny režim, ktorý sa snaží zaviesť povinne kresťanstvo proti vôli niektorých učiteľov a žiakov. V neskoršom období sa vo svojich dielach podobne postavil aj proti komunizmu.

Do dejovej línie románu autor zakomponoval Paulínu Husáříčku, bývalú spolužiačku a dávnu lásku Tomáša Menkinu. Neskôr si našla milého, s ktorým čakala dieťa, aj keď neboli svoji. Jeho v protektoráte zabili fašisti ako komunistu a ona ostala tehotná s mŕtvym dieťaťom v sebe a zomiera aj ona.

¹⁸ Tatarka D. Farská republika. Bratislava: Smena, 1963. s. 110.

¹⁹ Tatarka D. Farská republika. Bratislava: Smena, 1963. s. 131.

Keď to išli oznámiť Lyčkovej, komunistickej robotníčke, u ktorej Paulína bývala, zbadal Tomáš povedomú tvár jednej osoby. Bol to Lyčkovej syn, kvôli ktorému sa Tomáš neskôr dostal do problémov. Podľa Lyčkovej za smrť Paulínky a jej osud môžu nepriatelia robotníkov.

Jej osud bol osudom robotníckej triedy. Na pohrebe sa nemohol zúčastniť Tomáš Menkina, lebo ho medzičasom vzali do väzby. Boli tam však John Menkina a Lyčková. Tá sa na pohrebe nezaprela a preukázala v sebe komunistku, keď nad hrobom Paulíny hovorila:

„My všetci, Paulínka, čo sme tu, žijeme, ako si žila ty .. Nám mužov berú a zabíjajú ako tebe. Nám deti berú a zabíjajú ako tebe. Teraz, keď si dobojovala, buď spokojná .. My tiež len vtedy budeme spokojní, keď zvíťazíme .. – Paulínka, súdružka naša, svoj uzlík biedy raz pochováme.“²⁰

6.3 Tomáš Menkina – nepriateľ klérofašistického režimu

V záverečnej časti románu, po Tomášovom väznení a následnom prepustení sa z Tomáša stáva aktívny nepriateľ klérofašistického režimu. Všetko to začalo jeho neplánovanou cestou vlakom, kde robil spoločnosť dvom cestujúcim. V jednom z nich spoznal chlapa, ktorého videl, keď bol oznámiť Lyčkovej smrť Paulínky Husářičky. Bol presvedčený o tom, že chlap s novinami je komunista Lyčko.

Keď vlak zastal vo Vrútkach, Tomáš s Darinou a Lyčkom vystupovali. Zrazu Lyčko zbystril pozornosť a požiadal Tomáša o pomoc pri odnesení dvoch kufrov. Tomáš mu ich vzal a vzápätí ho zadržali policajti. Keď sa obzrel za odchádzajúcim rýchlikom, zbadal ako Lyčko naskočil na vlak. Polícia pravdepodobne nesledovala Lyčka, ale kufre. Policajní agenti chceli od neho vedieť, či sú tie kufre jeho, čo je ich obsahom a komu ich mal odovzdať. Pri výsluchu mu agent pritlačil dľaň na plagát s červenou hlavičkou, na ktorom bol vytlačený kosák a kladivo – bol to propagandistický leták komunistov. Keďže mal odtlačok červenej farby na dlani, predpokladali, že ide s tými plagátmi z tlačiarne.

Medzitým John Menkina prehovoril Tomášovu matku, aby s ním išla do mesta. Keďže dlho nevidela svojho syna, rozhodli sa, že ho počkajú pri škole. Tu sa dozvedeli, že Tomáš už pár dní nebol v robote, a tak sa rozhodla ísť za riaditeľom a spýtať sa na syna. Od riaditeľa sa dozvedela neradostnú správu, že Tomáša zavreli.

²⁰ Tatarka D. Farská republika. Bratislava: Smena, 1963. s. 185.

Riaditeľova manželka mu poradila, aby sa vybrala do Bánoviec za prezidentom. Ako hlboko veriaci katolíčka bola presvedčená, že hlava štátu jej pomôže.

V jej uvažovaní Dominik Tatarka opisuje slepú dôveru obyčajných katolíkov v spravodlivosť zo strany kňazov, jednoduché rozmýšľanie a pokoru. Obyčajní ľudia sa kňazov báli a nenašli v sebe silu aktívne vzdorovať nespravodlivosti, radšej boli ticho. Tomášova matka vo viere, že pomôže synovi z väzenia pred stretnutím s prezidentom pokorne uvažovala:

„Tento kňaz – hlava štátu, ktorého videla v bohatom zlatom, priam nebeskom rúchu – tento kňaz má najväčšiu moc v krajine. Keď je najvyšší, okrem Otca nebeského, čo povie, to sa stane. Je to spravodlivý a dobrý kňaz, .. Inde je vojna a my tu žijeme, chvalabohu, v pokoji. To je milosť božia.“²¹

Po prijatí u prezidenta sa mu obyčajná, veriaci slovenská matka spovedala o svojom synovi, ale tým, že sa stal červeným – komunistom, mu náramne priťažila. Chcela mu pomôcť, ale svojou dobrosrdečnosťou, pokorou a vierou v spravodlivosť mu otvorila dvere väzenskej cely. Vzájomné odcudzenie matky a syna pôsobí v kontexte celého románu ako príklad narušenia tých najprivátnejších, najhlbších ľudských väzieb, komunikácie a vzájomného porozumenia. Po rozhovore s Američanom si uvedomila, že Tomášovi nepomohla. Práve teraz pociťovala osamelosť napriek tomu, že po strate manžela prežila sama takmer celý svoj život. To, že mu priťažila, si uvedomila aj vtedy, keď žandári prišli prehladať jej dom a musela čeliť nepríjemným otázkam o synovi. V tej chvíli si rozmyslela, že pôjde natrvalo bývať s Johnom Menkinom do mesta.

Tomáša vo väzení vypočúvali, ale nechcel prezradiť Lyčku. Ako svedka uviedol Lašuta, ktorý by mu mohol dosvedčiť, že pri nástupe na vlak nemal so sebou žiadne kufre. Tomáš vyšetrovateľom neustále uvádzal, že je pre nich úplne bezvýznamný človek a márne strácajú čas, lebo on sa s letákmi zaplietol úplne náhodne. Neverili, alebo mu nechceli veriť a dennodenne absolvoval podradné výsluchy. Tomáš Menkina si uvedomil, že aj keď hocičo povie, nebudú mu veriť. Každé ďalšie stretnutie s vyšetrovateľmi v ňom prebúdza stále väčší odpor k režimu Slovenskej republiky a Nemecku a stále väčší obdiv k ľuďom, ktorí bojujú proti klérofašistom, ako napríklad komunisti. Keď mu agent vyčítal slová z jeho väzenskej karty, že je od cirkvi svätej odpadlík, Tomáš v nich spoznal slová svojej matky. Následne povedal, že je komunist, keď si to jeho matka myslí.

²¹ Tatarka D. Farská republika. Bratislava: Smena, 1963. s. 201.

Po prepustení z desaťmesačného väzenia sa Tomáš chcel stretnúť s Darinou Intribusovou. Prvý krok na slobode mu nevyšiel, chcel preskočiť viazaničku izolačných trubíc. Dlhý čas, strávený vo väzení mu ale poznačil svalstvo, ktoré zmeravelo. Zakopol a rozbil si nos. Vošiel teda do lekárne, kde ho ošetrila jemu povedomá bytosť. Bola to žena Fraňa Lašuta, Edita Soláni. Chcela sa s ním dôverne porozprávať, a preto mu podala kľúče od svojho bytu, kde sa mali neskôr stretnúť.

Editu teda čakal v jej byte a medzi rečou sa dozvedel, že Lašuta takisto väznili pre akúsi tlačiareň. Nie pre letáky, o nich Edita nič nevedela. Chcel sa s Fraňom Lašutom porozprávať. Mal večer prísť. Veľa cestoval, robil obchodného cestujúceho pre nakladateľstvo.

Edita ho uložila spať a sľúbila mu, že po príchode Fraňa ho zobudí. Keď vstal, Lašuta nebolo, Edita mu tvrdila, že ho zabudla zobudiť. Klamala. V Menkinovi sa prebudilo podozrenie, že Lašut sa stal zradcom a prešiel k ľudákovi. Preto sa s ním nechcel stretnúť. Uvedomil si Lašutovu zradu.

Rozhodol sa ísť domov, kde sa dozvedel, že žandári mu prehrabali izbu a že jeho strýko Američan arizoval krčmu. Tá predtým patrila Klappholzovcom. Po stretnutí so strýkom a mamou, ktorej vyčítal zradu, sa ubytoval v hotelovej izbe arizovaného podniku svojho strýka.

Kritiku Tomášovej matky z ľahkej manipulovateľnosti autor vyjadruje myšlienkami Tomáša Menkinu:

„Stala sa najväčšou slabosťou jeho duše, keď mu mala byť posilou. Stala sa z nej umodlená ruženčiarka. Náboženstvo ju presiaklo, lebo sa vedelo zmocniť i jej materských citov.“²²

Po ponuke strýka, aby bral plat čašníka a nemusel robiť, sa autor prostredníctvom Tomáša zamýšľal nad čestnosťou a rozhodnutím Johna Menkinu arizovať židovskú krčmu, do ktorej sa chodili zabávať členovia Hlinkovej gardy. Píše o národe, ktorý si mal uchovať svoju nevinnosť, ale na príklade Johna opisuje faloš, ktorá vyžaruje z ľudí konajúcich vo svoj prospech na nič iné nehľadiac. Občania, ktorí ani sami nevedeli ako sa dostali k majetku, sa podľa Tatarku správali presne ako predchádzajúci židovskí majitelia týchto podnikov. Boli takými istými krkavcami. Ibaže nenalievali židovsky, ale ako ironicky poznamenal autor slovami Tomáša Menkinu, nalievali a hrabali kresťansky.

²² Tatarka D. Farská republika. Bratislava: Smena, 1963. s. 252.

Dominik Tatarka toto dielo ukončuje opisom situácie vo vojnovom slovenskom štáte, kde množstvo obyčajných ľudí sa stavia na stranu komunistov. Tomáš Menkina pomohol šíriť komunistickú propagandu, keď Lyčku pri lapaní postrelili žandári. Na záver si mohol Tomáš vybrať – väzenie alebo boj na fronte. Vybral si miesto, kde mal pocit užitočnosti, možnosti boja proti fašistom. Dielo po vypovedaní vojny Sovietskemu zväzu končí odchodom Tomáša na front.

Tatarka vcelku vystihol obdobie vojny na Slovensku. Situáciu vo vojnovom štáte opisuje podľa svojich skúseností. Do deja nepridáva nič vymyslené, čitateľ má pocit, ako keby žil v tej dobe. Atmosféru dotvárajú aj časti diela, keď sa gardisti snažili obhajovať správnosť svojich skutkov prostredníctvom kňazov a využívali k tomu aj všetky iné prostriedky. Ako príklad uvediem neustále propagovanie úspechov spojenca Slovenskej republiky – fašistického Nemecka, na ktoré boli využívané aj amplióny, cez ktoré sa dostávali informácie o priebehu bojov do uší obyčajných veriacich ľudí.

Keby sme sa mali vyjadriť k postojom hlavných postáv románu k vojne a všeobecne k režimu, môžeme povedať, že Tomášovi Menkinovi - precitlivenému, zhnusenému, drvenému udalosťami, sa vojna hnuší, čo bolo vyjadrené postojom tejto postavy po návrate z poľskej vojny. Je ľahostajný k sebe a navyše sa ešte sám kaličí. No má vnútornú mladícku sviežosť, húževnatosť a tušenie správnej cesty, ktorá ho privedie k vzbure proti klerikalizovaniu školy a k spolupráci s ilegálnymi pracovníkmi – komunistami. Tomáš je veľmi vnímavý, z väčšej časti pasívny tvor, má však vypestovaný cit pre spravodlivosť. Jeho aktivita narastá ku koncu románu po návrate z väzenia. Nie je však bojovník v úzkom slova zmysle, je skeptik a ironik, Je to však obrana pred odhalením vlastnej nerozhodnosti. Ako ho okolnosti tlačia a zvnútorňujú, nútia zaujať rozumnejšie stanovisko, stráca sa z neho ľahký ironizujúci obal a Tomáš Menkina tvrdne.

Jeho priateľku Darina Intribusovú Tatarka opisuje ako citový protipól Tomášovej ľahostajnosti. Nebojuje proti režimu, iba s ním ticho nesúhlasí. Je dcérou farára, ktorý trpel za svoju ochotu pomáhať utláčaným Židom ich pokrstením.

Na Johnovi Menkinovi autor opisuje zmenu charakteru obyčajného človeka, ktorý v záujme vlastného napredovania neváha arizovať židovský podnik a pridáva sa na stranu gardistov. V Amerike sa naučil zveľadňovať majetok a neuvedomuje si, že sa z neho stáva prisluhovač gardistov.

Magduška Menkinová je obyčajná silne veriaca žena vyrastajúca v dedinskom prostredí, ktorá v svojej naivnosti a pokore zrádza vlastného syna.

Hlave štátu o ňom povie, že je neznaboh a komunista, neuvedomujúc si politické dôsledky pre syna – väzenie. Na jej príklade si môžeme vytvoriť obraz väčšiny slovenských žien z tohto obdobia – hlboko veriace a pokorné.

Samozrejme, je tu rad ďalších postáv. V každej z nich autor niečo z tohto obdobia opisuje. U Lašuta je to jeho zrada, u Minára – gardistu jeho nadradenosť a bezočivosť, u Lyčku odhodlanosť bojovať.

V práci už bolo spomenuté, že v Tatarkovej tvorbe chýba ďalšie dielo o období od vypovedania vojny Sovietskemu zväzu až po Slovenské národné povstanie. Túto medzeru mohol vyplniť napríklad románom nadväzujúcim na Farskú republiku, lebo na pokračovanie tohto románu zostal priestor.

7. František Hečko

František Hečko sa narodil 10. 6. 1905 v Suchej nad Parnou. Otec, Ján Hečko, prišiel o majetok, pretože sa proti vôli svojich rodičov oženil s chudobnou sirotou Rozáliou Branišovou. Usadili sa v osade Vlčia dolina, kde obrábali niekoľko menších vinogradov. František Hečko sa narodil na majetku svojho zámožného deda. Mal vrúcny vzťah k svojej matke. Po absolvovaní maďarskej ľudovej školy študoval na slovenskej meštianskej škole v Bratislave.

Keďže pochádzal z vinohradníckej rodiny, aj on vyštudoval vinohradnícku školu. Vyštudoval Vinársko-ovocinársku strednú školu v Bratislave, Hospodársku školu v Košiciach a Vyššiu družstevnú školu v Prahe.

Vystriedal viacero zamestnaní – bol hospodárskym adjunktom, prednostom revízneho oddelenia Úverových družstiev v Bratislave, ale aj redaktorom viacerých novín, hospodárskych a ľudovýchovných časopisov - Hospodársky obzor, Roľnícke noviny, písal články ľudovýchovného, družstevníckeho, národohospodárskeho a kultúrneho charakteru.

V medzivojnovom období sa venoval rozvoju družstevníctva na Slovensku. Pôsobil tiež vo Zväze slovenských spisovateľov a v rokoch 1954 – 1956 sa stal jeho predsedom.

O Hečkovi sa hovorí, že je básnikom a prozaikom slovenského sedliactva, sedliactvo je jeho životné gesto. Písal básne so sociálnymi motívmi a tému sociálnych románov čerpal z prostredia dediny a z obdobia druhej svetovej vojny. Napriek tomu, že sa mu nedostalo žiadneho literárneho vzdelania, bol majstrom pera a znalcom ľudských duší. Dokázal jedinečne opísať človeka spätého s pôdou, jeho minulosť, prítomnosť i budúcnosť, s hlbokým prienikom do skutočnosti, v ktorej sa narodil a dozrieval.

Písal aj pod pseudonymami Elena Rubačová, Marek Habdža, Rastislav Zvončiansky a Štefan Čulek. Svojimi dielami pomáhal odkrývať nové javy a stránky skutočnosti, formovať a aktivizovať vedomie čitateľov v duchu potrieb socialistickej spoločnosti.

V poézii najskôr idealisticky orientovaný sociálny burič, potom v románoch uvedomelý materialista a marxista, v slovenskej literatúre však predovšetkým výrazná ľudská a umelecká osobnosť – aj takto by sa dal charakterizovať František Hečko.

Predčasne zomrel 1.3.1960. Nestihol dopísať výchovný román, ktorý sa týkal obdobia slovenského štátu s názvom *Svätá tma*.

7.1 Literárna tvorba Františka Hečka

František Hečko je známy ako románopisec, do literatúry však vstupoval ako básnik. Svoje prvé literárne pokusy uverejňoval koncom 20.-tych rokov minulého storočia v Mladých prúdoch a Svojeti. V jeho tvorbe nachádzame výrazné zvraty. Najprv si svoje miesto vydobýjal v poézii, po zvrate spôsobenom politickou situáciou, vojnou sa upriamoval na prózu. Stal sa jedným z vedúcich a úspešných predstaviteľov prozaickej tvorby.

Celé jeho literárne produktívne obdobie bolo poznačené etikou sedliactva. Dedina a dedinský človek boli vďačným námetom už v romantizme, kedy autori videli v nich základ národa. Realizmus si už všímal základný spoločenský rozpor doby, a to rozpor medzi šľachtou a ľudom. Sedliactvo bolo zobrazované v celej jeho tvorbe, či išlo o verše, fejtóny, odborné články alebo romány. Sedliactvo sa stalo jeho životným gestom, ktoré ho priviedlo k socializmu a spravilo z neho socialistického spisovateľa. O socializmus sa František Hečko zaujímal už od svojej mladosti.

Z veršov, ktoré boli uverejnené na stránkach rôznych časopisov, zostavil v roku 1931 zbierku *Vystáhalci*. Stvárňoval v nej sociálne a osobné témy, ktoré sa často prelínali. V tejto zbierke intenzívne prežíval problémy doby a rozhorčovala ho sociálna nespravodlivosť, bieda, nezamestnanosť a vystáhalectvo. Vystáhalci vyjadrujú pocit neistoty, životný pesimizmus a protest proti krivde na roľníkoch. Básne v zbierke ešte nesú stopy začiatočníctva a badať na nich vplyv iných slovenských básnikov a ľudovej poézie.

František Hečko sa na dlhé roky po svojej prvotine v poézii odmlčal. Venoval sa najmä publicistickej činnosti s národohospodárskou, kultúrnou a družstevníckou problematikou. Vydal aj štyri knižky *Družstevné výstupy*, *Dozorný výbor v úverovom družstve*, *Babka k babce*, *budú kapce* a *Družstevné články a skúsenosti*. Zaujímavosťou je, že knižku *Družstevné výstupy* vydal pod pseudonymom Štefan Čulek a zostávajúce tri pod vlastným menom.

Jeho aktivizácia ako básnika nastala opäť začiatkom 40-tych rokov minulého storočia, keď vydal zbierku *Na pravé poludnie* (1942). Aj v tejto zbierke vystupoval ako sedliacky básnik a k slovu sa dostala aj politická a náboženská frazeológia.

Každému slovanskému národu venoval František Hečko jednu báseň v zbierke *Slovanské verše* z roku 1946. Snažil sa o vystihnutie historického osudu každého národa a na to využil prvky jazyka, dejín, kultúry a folklóru. Táto zbierka bola poslednou poéziou z pera tohto autora, v ďalšom období sa venoval výlučne próze.

Prvý román začal písať v prvej polovici štyridsiatych rokov. Pôvodne mal byť krátkou rozprávkou o spisovateľovej matke Rozálii.

Červené víno (1948) je jeden z najslávnejších a najobľúbenejších slovenských románov. Autor doňho vkladal veľa osobných skúseností a poznatkov. Je to vlastne rodová kronika, zahrňujúca tri generácie. Hečko zachytáva na troch generáciách rodiny Habdžovcov západoslovenskú dedinu vo vinohradníckom kraji. Navyše, toto dielo je autobiografickým románom, pretože postavy Urbana Habdžu a Kristíny mali svoje prototypy v rodičoch autora. František Hečko sa ukrýva v postave Marka Habdžu. Rozsiahly generačný román je aj románom spoločenským, kde postavy sú presne zakotvené vo svojej spoločenskej vrstve a autor ukazuje rozrastanie alebo zánik určitej spoločenskej vrstvy ako zánik patriarchálneho sedliactva alebo zbedačovanie drobných gazdov. Takmer celým dielom sa nesie láska Urbana Habdžu a Kristíny, ako aj láska Marka a Magdalény, ale aj mnohých iných dvojíc. Lásku chápe autor podobne ako vášeň. Je pudová, ale aj oddaná a nežná. Láska je zosobnená v každej forme – materinská, súrodenecká, starorodičovská, manželská i mimomanželská.

V tomto románe Hečko rozvíja tradície realistickej dedinskej prózy a ideografického románu sociálnokritického zamerania. *Červené víno* patrí k základným dielam v dejinách slovenskej literatúry. V *Červenom víne* Hečko rozvíja prinajmenšom dve línie slovenskej prózy 20. storočia - tradície dedinskej psychologicko-sociálnej prózy a výrazový systém lyrizovanej prózy, ktorý prispôbil vlastnému chápaniu. Popritom priamo čerpá z folklórnych tradícií. Vďaka tomu je jeho rozprávačský štýl plný expresivity, pátosu i humoru, vzrušenia a osobného zaujatia. Román bol preložený do viacerých jazykov a stal sa predlohou pre trojdielny televízny film.

Ďalšie diela kronikára slovenskej dediny Františka Hečka však poznamenal schematizmus metódy takzvaného socialistického realizmu. Premietol sa do románu *Drevená dedina* (1951) s tematikou kolektivizácie na slovenskom vidieku. Autor sa snažil zachytiť prechod od kapitalistickej a patriarchálnej dediny k dedine socialistickej, ktorá prechádza od individuálnej malovýroby k družstevnej veľkovýrobe.

Dej románu situoval do oravskej obce Stodolište, na jej osudoch zobrazil zmeny, ktorými prešla naša dedina od oslobodenia po začiatky združstevňovania. Spôsob, akým stvárňuje skutočnosť, pripomína jeho predošlý román *Červené víno*. Dej sa sústreďuje okolo starého Púplavu, Pava Šechnára, jeho rodičov a na konflikt medzi chudobou a boháčmi. Na rozdiel od *Červeného vína* Hečko nezostal pri vlastnom zážitku. Najmä medziľudské vzťahy prispôobil ideologickým požiadavkám. Práve preto, že o socializme hovorí ako o historickej nevyhnutnosti, sa *Drevená dedina* dostala na vrchol slovenskej prózy vytvorenej metódou socialistického realizmu. Dielo musí slúžiť ľudu a oficiálnej ideológii, má ilustrovať kladné stránky socializmu a spoločnosti, pričom je jeho úlohou vychovávať a získavať nadšených stúpencov.

Kritický pohľad sa smie zameriavať iba na triednych nepriateľov – to je socialistický realizmus. Môžeme ho charakterizovať ako estetickú doktrínu zavedenú v Sovietskom zväze, bola presadená v satelitných krajinách ZSSR označovaných ako ľudové demokracie, ako aj v Číne. Odklon od skutočnosti a prispôbenie sa norme znížili umeleckú kvalitu diela, viedli k čierno-bielemu videniu, k schematizmu. Podobne ako *Červené víno*, aj román *Drevená dedina* bola spracovaná do celovečerného filmu v roku 1955.

Vinohradníckemu prostrediu ostal autor verný aj vo svojom treťom románe *Svätá tma*, ktorého prvý diel vyšiel v roku 1958. V tomto, pre predčasnú smrť Františka Hečka nedokončenom románe, píše o vojnovom slovenskom štáte. Nakoľko, podobne ako u diela Dominika Tatarku s názvom *Farská republika*, aj tento román považujem vzhľadom na tému diplomovej práce za jeden z dvoch takzvaných „nosných“ diel, rozpíšem sa o ňom v inej kapitole podrobnejšie.

Hečko sa tiež venoval publicistickej tvorbe – v cestopisnej reportáži *Moskva – Leningrad - Jasná Polana* z roku 1953 opísal svoj študijný pobyt v Rusku. Zachytenie zážitkov z týchto častí sveta bolo pre viacerých slovenských prozaikov nevyhnutnosťou na ceste k etablovaní sa v priestore socialistickej kultúry v úvode 50. rokov 20. storočia.

Podnetom na napísanie autobiografie *Od veršov k románom* (1953) bola Hečkova snaha pomôcť začínajúcim mladým autorom. Dielo poskytuje bohatý materiál na poznanie vonkajšej aj vnútornej biografie autora a na hlbšie pochopenie jeho hodnotnej tvorby. Rozpráva v ňom o svojich skúsenostiach, opisuje svoj postoj k životu a vzťah umenia ku skutočnosti.

V knižnom výbere pod názvom *Fejtóny* (1956) sa prezentoval ako náročný pestovateľ tohto žánru. Fejtóny sa tematicky viažu k dedine a zameriavajú sa na jej aktuálne problémy. Sú písané s hlbokou znalosťou dediny a s humorom.

Rok po spisovateľovej smrti vyšiel nový výber z fejtónov pod názvom *Prechádzky po kraji*.

V dielach Františka Hečka rezonujú problémy doby, základom prevažnej väčšiny diel je dedinská problematika, vinohradnícke prostredie a stvárnenie problémov doby z hľadiska pokrokových ideí. Svojimi dielami pomáhal formovať myslenie ľudí v duchu potrieb socializmu. Spolu so svojimi bratmi - prekladateľom a básnikom Vít'azoslavom a prekladateľom a teoretikom umeleckého prekladu Blahoslavom bol členom ojedinelého umeleckého triumvirátu slovenskej literatúry a kultúry.

8. Svätá tma

Ďalším románom, ktorý bude predmetom podrobnejšieho rozboru, je román Františka Hečku *Svätá tma*. Tento názov, vzhľadom na obdobie opisované v diele, nie je náhodný, autor ním symbolicky vyjadril éru slovenského národa počas prvej Slovenskej republiky. Tma je symbolom fašizmu. Vládu Slovenskej republiky viedol kňaz Tiso podporujúci fašizmus, a preto je tá tma svätou. Z tohto obdobia sa nám autor snažil priblížiť pomery v slovenskom štáte. František Hečko si vybral na obsah diela pomerne dlhé časové obdobie a to celé obdobie existencie Slovenského štátu v rozmedzí rokov 1939 – 1945.

Miesto deja románu nesituoval do dedinského prostredia, ako to spravil v skôr vydaných dielach. Tentoraz to bolo mestečko na západnom Slovensku – Dubníky. Nezaobrá sa klasickým opisom sedliactva, ale vyobrazuje sedliactvo z pohľadu politickej zadubenosti a náboženského slepectva zaostalých obyvateľov mestečka Dubníky. Nezanevrel na tému sedliactva, len ho ponúka z iného uhla pohľadu. Uvedomil si možnosť opisu sedliackeho života nielen z pohľadu vzťahu sedliaka k pôde, ale aj napríklad ako v tomto románe aj z pohľadu vzťahu sedliaka k náboženstvu.

Témou náboženstva sa zaoberal aj v románoch *Červené víno*, kde ho opisuje ako mystérium rodového života, v *Drevenej dedine* s ním polemizuje a pripúšťa jeho spoločenský význam. Až v románe *Svätá tma* je náboženstvo zobrazené v popredí deja, chápe ho z marxistického hľadiska a kritizuje jeho úzku spätosť s ľudáctvom a fašizmom. Poukazuje tu na možnosť existencie troch chápaní náboženstva. Prvým je náboženstvo obyčajného človeka, jednoduchého vychovaného v kresťanskom duchu, druhým je náboženstvo kňazov, ktorí sa snažia všetko riešiť naháňaním ľudí do kostolov, no a tým tretím, najnebezpečnejším je náboženstvo ľudákov, vedúcich predstaviteľov Hlinkovej gardy. Nebezpečnosť spočíva v spojení náboženstva s fašizmom a tým jeho zneužívanie v prospech šovinizmu, protižidovskej politiky a stíhania komunistov, čiže ľudí nesúhlasiacich a bojujúcich s klérofašizmom.

Základnou ideou románu je presvedčenie autora o existencii napätia medzi ľudákmi z radov obyčajných ľudí a ľudákmi – vedúcimi Hlinkových gard, ktorí majú z klérofašistického režimu osobný prospech. Hečko zdôraznil, že slovenský štát nemohol mať jednoznačnú podporu v katolíckych masách.

Keby tá podpora bola výrazná, nebolo by možné pomerne ľahko zorganizovať Slovenské národné povstanie, na ktorého stranu sa pridalo veľa obyčajných ľudí.

V knihe zaoberajúcej sa dejinami slovenskej literatúry o Hečkovom chápaní ideologickej problematiky J.Števček píše:

„Hečko sa díva na ideologickú problematiku zvnútra, preto odmietol paušálny pohľad a nahradil ho diferencovanejším a historicky pravdivejším.“²³

František Hečko sa snažil v tomto výchovnom románe vyrovnáť sa s kontroverznou kapitolou v dejinách slovenského národa – slovenským štátom. Dej románu sa odohráva okolo dvoch základných postáv, učiteľa Ivančíka a železničiarkeho batožinára, obyčajného ľudáka Vendelína Klama. Samozrejme, do deja je zahrnutých veľa postáv, ktoré sú rodinnými príslušníkmi hlavných postáv, ďalej sú v diele opisované osoby gardistov, zneužívajúcich náboženstvo vo svoj prospech, a ďalších postáv, ktoré sa objavujú v určitých častiach románu. Autor sa snažil humoristicky opísať postavy, obyčajných ľudí, ktorí sa nechávajú náboženstvom podvádzať a klamú si, ako aj postavy prosperujúce z klérofašistického režimu.

Nevieme, ako by sa vyvíjal dej nedokončeného románu, ale z náznakov vo vstupnej kapitole môžeme usúdiť, že spisovateľ Peter Jilemnický, ktorý je tu spomenutý, by sa vrátil na Slovensko, čo sa v skutočnosti aj stalo. Týmto plánovaným návratom chcel Hečko potvrdiť správnosť a opodstatnenosť ideológie nastupujúcej po zániku vojnového slovenského štátu. Čo sa týka hlavnej postavy – presvedčeného komunistu Ivančíka, ktorý bol žiakom Jilemnického, pravdepodobne autor chcel nechať na konci románu v boji s fašizmom zomrieť.

Román sa skladá z Prvého dielu a nedopísaného Druhého dielu, ktoré sú rozdelené na kapitoly.

²³ Števček J. a kolektív. Dejiny slovenskej literatúry 4. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987. s. 80.

8.1 Vstupná kapitola

Táto kapitola je krátka dejová epizóda, ktorá opisuje príchod hlavnej postavy Jána Ivančíka so svojou priateľkou Cecíliou Klamovou, dcérou ďalšej významnej postavy románu Vendelína Klama, do Svätého Jura. Cieľom ich cesty bola návšteva Petra Jilemnického, socialistického spisovateľa a učiteľa, ktorého František Hečko zapracoval do deja. Manželov Jilemnických chcel mladý pár pozvať na svadbu. Peter Jilemnický však pozvanie musel odmietnuť, pretože sa stal cieľom protičeských názorov a musel opustiť Slovenský štát.

Pri stretnutí učiteľa a bývalého žiaka sa rozoberali aktuálne témy opisovaného obdobia. Autor prostredníctvom týchto dvoch postáv opisuje mestečko Dubníky ako ľudácke, za čo môžu ďakovať nevídanému vstupu obyvateľov do vedúcej strany.

Rozhovorom naznačuje svoj úmysel s postavou Jilemnického na záver románu, ktorý však už nedopísal:

„Dúfajme, že ich prežijeme, - potešil mladú učiteľku Jilemnický, - len musíme veriť. Všetličo príde, možno na nás zaľahnú celé vrchy trápení... Keď nás opantá pesimizmus, táto ľudská hrdza a rakovina, bude s nami zle... To v nás zabije vieru v lepšie časy... A tie prídu...

- Potom sa aj vy vrátite...

- Vrátime... Slovensko bude oslobodené a republika zase celá a naša, až ju oslobodí Červená armáda...“²⁴

Aj z tohto dialógu je zrejmé, že autor mal v pláne Jilemnického vrátiť na Slovensko.

Napriek tomu, že s Jilemnickým dobre nezaobchádzali, poučoval svojho bývalého žiaka, aby nehádzal do jedného vreca všetkých ľudákov. Za vinníkov označuje len ľudákov bažiacich po majetku, využívajúcich a zneužívajúcich náboženstvo a svoje spoločenské postavenie. Pred ukončením návštevy Ivančíka a Klamovej im Jilemnický daroval knihy.

Bezočivosť gardistov Hečko zobrazil na správaní sa Zoltána Konipáska, syna hlavného mestského notára Gejzu Konipáska, ktorý sledoval dom Petra Jilemnického a bez hanby pristavil Klamovú, pretože chcel vedieť cieľ ich návštevy a iné podrobnosti.

²⁴ Hečko F. Svätá tma. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1980. s. 22.

Mimochodom Gejzu Konipáska autor humorne opisuje ako jedného z najväčších „prevracačov“ kabátov, keď v období Uhorského štátu chcel pomadařčiť celé Dubníky, neskôr za prvej republiky bol statočným Čechoslovákom a vo vojnovom období zasa vzorovým gardistom.

Hečko týmto pravdepodobne chcel poukázať na charakter čelných predstaviteľov Hlinkovej gardy. Náboženstvo spojené s fašizmom v mysliach takýchto gardistov je nebezpečná kombinácia.

8.2 Prvá kapitola

Prvú kapitolu románu začína autor opisom charakteru postavy Vendelína Klama, ktorý bol jediným ľudákom v celých Dubníkoch pred vypuknutím vojny. Napriek tomu po vzniku Slovenskej republiky ostal batožinárom na železničnej stanici a nespravil si kariéru ťažiac z dlhoročného členstva v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane. Bol železničiarom telom aj dušou. Nebol to ľudák – gardista a niekedy sa mu zdalo prehnané, čo stvárajú katolícke spolky a združenia. Zdalo sa mu trápne násilné naháňať za každú cenu obyčajných ľudí do kostolov. Najväčšie trápenie mu však spôsoboval budúci zať Ján Ivančík. Mal strach o svoju dcéru, lebo Ivančík otvorene kritizoval režim nastolený kňazmi. Hečko Ivančíkov odpor k režimu opísal nasledovne:

„Smrdelo mu všetko Hlinkovo: aj strana, aj garda, aj mládež. A bol z neho taký nespratník, že každému aj rozpovedal, prečo mu to smrdí.“²⁵

Čoho boli schopní gardisti, opisuje autor v časti, keď boli nimi bezdôvodne dobití a okradnutí Židia čakajúci na vlak na železničnej stanici. Vendelín Klamo sa v tomto prípade ako človek nezaprel a ochraňoval pred gardistami židovskú rodinu. Obavy o bezpečnosť Ivančíka sa začali potvrdzovať, keď zosmiešnil na slávnosti organizovanej na počesť Hitlerových narodenín najväčšieho vodcu. V miestnej Hlinkovej garde sa rozhodlo, že to nebudú hlásiť do Bratislavy, aby si páni nemysleli o Dubníkoch, že sú protištátne. Rozhodlo sa, že Ivančíka zbijú a o tomto pláne gardistov sa dozvedel aj Vendelín Klamo.

Keď sa v jeden večer Ivančík nevracal domov, v Klamovi sa prebudila zlá predtucha a išiel si zaťa hľadať. Zistil, že Ivančíka gardisti dobili a dopíchali.

²⁵ Hečko F. Svätá tma. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1980. s. 35.

Pri vyšetrovaní prípadu sa naplno prejavila bezmocnosť žandárov voči gardistom, priznali, že s gardistami nevedia pohnúť. Počas pobytu Ivančíka na liečení sa im narodila dcéra.

8.3 Druhá kapitola

Kým dej prvej kapitoly sa končí pobytom Ivančíka v nemocnici, dej druhej začína jeho príchodom z osemtyždňového liečenia. Pri vykračovaní si Dubníkmi vhuhol priamo do stredu katolíckej slávnosti. Na tejto slávnosti sa zúčastnila celá dubnícka, Hečkom satiricky opísaná inteligencia, aj gardisti spolu s kňazmi. Ivančík si pri pohľade na klaňajúcich sa pred kňazmi pochodujúcimi v sprievode uvedomil:

„Katolícka cirkev sa spojila s fašistickou mocou .. „A ja sa tomuto spojenectvu na Slovensku klaniam, “ – uvedomil si zahanbený a nahnevaný zároveň“²⁶

Kňazi prijali jeho klaňanie s uspokojením a gardisti so zadost'učinením. Spojili sa s fašistami, zakladajúcimi v Dubníkoch nemeckú školu, kde sa učila mládež nenávisti voči Židom. Kňazi sa snažili dostať z obehu české knižky a knižky komunistických autorov. Táto snaha je opísaná prostredníctvom kázne, ktorá bola súčasťou zhromaždenia Jednoty katolíckych žien a knihy neželaných autorov boli odsúdené pred celými Dubníkmi, čím chceli kňazi ovplyvniť obyčajných ľudí.

V prvý deň návratu Ivančíka z nemocnice sa konalo stretnutie so slovenskými spisovateľmi, kde mala po stretnutí na večierku obsluhovať aj Cilka Ivančíková, čo sa nepáčilo jej manželovi. Na naliehanie Vilmy Klamovej –Cilkinej matky - pobožnej ženy, sa však nedalo odmietnuť pozvanie hlavného veliteľa gardistov.

Keby sa nevydala za komunistu, možno by bola mohla odmietnuť. Keby bola manželkou gardistu, mohla odmietnuť. Týmto autor naznačuje nadradenosť gardistov a strach obyčajných ľudí z predstaviteľov Hlinkovej gardy. V Ivančíkovi sa prebudila žiarlivosť a ako nepozvaný hosť sa išiel presvedčiť na vlastné oči, čo sa na večierku deje. Nedostal sa však až dnu, i keď mu to na vrátnici dovolili, lebo Cilka sa musela ponáhľať domov – ochorela jej dcérka. Cilka mala výčitky svedomia, že neposlúchla manžela a spálila podpísané knihy spisovateľov, ktorým robila v ten večer spoločnosť.

V časovej postupnosti sa Hečko dostal k vypovedaniu vojny Sovietskemu zväzu a k jeho napadnutiu. Kňazi obhajovali tento čin a hlásali, že vojna je vykupiteľský akt.

²⁶ Hečko F. Svätá tma. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1980. s. 114.

Hečko prostredníctvom Ivančikových myšlienok vyjadruje presvedčenie, že medzi náboženstvom kňaza Strašivtáka - gardistov a fašizmom neexistuje podstatný rozdiel:

„Hitler svojim fašizmom zabíja ľudí rýchle, technicky dokonale, hromadne, a nijako sa tým netají, Strašivták svojim náboženstvom hluší ľudí pomaly, no sústavne, starostlivo ich pripraví na smrť, ba vopred ich presvedčí, že sa musia vzdať života.“²⁷

Druhá kapitola sa končí zatknutím Jána Ivančika, ktorého do väzenia zobrali agenti priamo zo školy.

V nedopísanom druhom diele sa Hečko venoval rodine Klamovcov. Vilma Klamová oľutovala, že dala svojho syna do kláštora a chce ho odtiaľ dostať domov. O falošnosti kňazov sa presvedčila, keď jej synovi neodovzdali balík a nechali si ho pre seba. Presvedčením Vendelína Klama, že ich syn musí odísť z kláštora, nedopísaný román končí.

Keby sme mali zhodnotiť tento nedokončený román z hľadiska vystupujúcich postáv, mali by sme začať Ivančikom, pretože táto osoba posunuje románový dej. Je odchovancom Jilemnického a tým je naznačené, že v románe od začiatku vystupuje ako uvedomelý aktívny antifašista. Je dokonca osobou sympatizujúcou s komunistami. Napriek Hečkovmu sympatizovaniu s komunizmom netají, že s Ivančikom nie je spokojný.

Z Ivančika predstavujúceho niečo pozitívneho v boji proti režimu chýba pokojnosť a trpezlivosť. Nevie pochopiť, že fašizmus nie je jednorazový fakt, ale dlhotrvajúca idea slovenských predstaviteľov klérofašistického režimu, a preto musí počkať na správnu príležitosť na rozvinutie skutočného boja proti nemu. Keďže je netrpezlivý a nepokojný, dostáva sa do problémov, v ktorých mu ide o život.

Jeho manželka má všetky predpoklady byť ideálom slovenskej ženy z vojnového obdobia. Je to veriacia žena, nesúhlasí s vojnou a násilím, nie je to však žiadna uvedomelá bojovníčka proti fašizmu. Cilka Klamová je trpezlivá, má zdravý rozum a to jej na rozdiel od Ivančika umožňuje svet vnímať reálnejšie.

Ďalšou dôležitou postavou je Vendelín Klamo, Cilkin otec. V ňom je vykreslený typ obyčajného ľudáka s ľudskosťou. Na rozdiel od novopečených ľudákov – gardistov, ktorí pozerajúc na svoj prospech ubližovali iným, Klamo nikomu neublížil. Aj keď bol jediným ľudákom v Dubníkoch pred vojnou, postupom času si uvedomuje falošnosť „svätých tmárov“.

Hečko na jeho príklade chcel ukázať tú masu ľudí, z ktorých neskôr vznikajú bojovníci proti fašizmu, partizáni Slovenského národného povstania a neskôr uvedomelí socialisti.

²⁷ Hečko F. Svätá tma. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1980. s. 196.

Jeho žena, Vilma Klamová, je opisovaná ako pravá slovenská katolíčka obetujúca svojho syna jezuitom. Je proste jednoduchá hlboko veriaca, ktorá ale po zistení situácie súhlasí s odchodom syna z jezuitského kláštora.

V postavách typu Gejzu Konipáska, Čečovičku, Jelačiča a iných autor opisuje schopnosť prispôbiť sa čomukoľvek, z čoho majú osoh. Boli schopní si aj mená ponemčiť. Okrem synov týchto osôb, gardistov vykonávajúcich špinavú prácu, tu vystupuje rad ďalších takzvaných epizódových postáv ako napríklad spisovatelia prichádzajúci na stretnutie s dubníčanmi.

Svätá tma teda ostala torzom, no nie torzom odsúdeným na zabudnutie, ale na čítanie a na uvažovanie o tom, čo zobrazuje z histórie slovenského života.

9. Čo spája Farskú republiku so Svätou tmou

Napriek skutočnosti, že medzi vydaním Tatarkovho vojnového románu *Farská republika* a Hečkovej *Svätej tmy* je odstup desaťročia, tieto diela majú mnoho spoločných znakov.

V nasledujúcich riadkoch sa budem snažiť nájsť spoločné znaky deja, opisu hlavných postáv, prípadne postoj k režimu a chápanie vojnovéj doby a režimu Slovenskej republiky Dominikom Tatarkom a Františkom Hečkom.

Dej obidvoch románov sa odohráva v prostredí malých miest, najmä u Hečka je to výrazný odklon od opisu dedinského prostredia z jeho prv vychádzajúcich románov. Príčin, prečo si vybrali toto prostredie, môže byť viac. Je predpoklad, že práve v takomto prostredí im rôzne vierovyznania, život, sociálne a inteligenčné rozvrstvenie obyvateľstva ponúkli lepšie možnosti obsadenia postáv a ich opis. Jednoducho mali z čoho vyberať – kňazi, gardisti, učitelia, podnikatelia, robotníci, Židia, Hlinkova mládež atď. Určite nezanedbateľným bol aj fakt, že v meste sa toho viac udialo z pohľadu problematiky diel ako na dedine, udalosti v meste mali rýchlejší spád.

Pre mňa bola najväčšou zaujímavosťou skutočnosť, že v oboch dielach boli hlavnými postavami učitelia rovnakého názoru – obaja zhnusení z vývoja v Slovenskej republike, odporcovia režimu. Je tu však medzi nimi jeden nezanedbateľný rozdiel. Hlavná postava z Tatarkovho románu – Tomáš Menkina – je spočiatku pasívny tvor, i keď má zmysel pre spravodlivosť, aktivitou sa prejavuje až na konci diela, kým Ján Ivančík je od samého začiatku *Svätej tmy* uvedomelý antifašista a komunista, k čomu ho autor predurčoval spojením s Petrom Jilemnickým.

Dokonca aj ich priateľky, vlastne v prípade Cilky Klamovej zo *Svätej tmy* počas pokročilého deja manželka, sú učiteľkami. Ani jedna sa z nich nezapája aktívne do boja proti režimu, ale nesúhlasia s ním. Boli vychovávané v kresťanskom duchu, sú veriace a milujúce svojich partnerov.

Keby sme sa sústredili na dej spomínaných románov, zistíme, že obidvaja autori svoje romány rozdelili na dve prekrývajúce sa dejové línie. Vo *Farskej republike* je to dejová línia okolo Tomáša Menkinu a Johna Menkinu, vo *Svätej tme* dejová línia okolo Jána Ivančíka a Vendelína Klama. Spoločné znaky sú viditeľné aj v začleňovaní, z pohľadu deja, menej významných postáv.

V oboch dielach autori niekoho alebo nejakú skupinu spomínajú len na pár stranách románov. Sú to väčšinou negatívne postavy – prebehľci k fašistom, gardisti, kňazi či mnísi zneužívajúci náboženstvo a fašizmus vo svoj prospech.

A ešte jedna nápadná podobnosť, úloha matky. Tieto ženy nie sú v popredí deja, sú akýmisi doplnkami hrdinov, napriek tomu sa Hečkovi aj Tatarkovi podarilo dokonale opísať slovenskú matku počas vojny. Tieto ženy sú pokorné, pobožné a v dobrej viere nechtiac ubližujúce svojim deťom.

Najcharakteristickejším znakom románov ako celkov je kritika klérofašistického režimu. Môžeme predpokladať, že to vychádzalo z pocitov autorov, z ich presvedčenia, pretože prežili obdobie slovenského vojnového štátu. Boli aktérmi opisovaného obdobia a takto sa snažili vyjadriť svoj nesúhlas. Nehádzu však všetkých ľudákov do jedného vreca. Odsudzujú tých, ktorí iným ubližovali.

Čo by sme medzi spoločnými znakmi nenašli, by bolo obdobie zachytené v týchto románoch. Dominik Tatarka opisuje obdobie slovenského štátu do vypovedania vojny Sovietskemu zväzu a František Hečko chcel pôvodne zachytiť celé obdobie vojny. To by ale musel dopísať Svätú tmu do konca. Z už známych príčin sa tak nestalo.

Záver

V tejto práci som sa venoval románovej tvorbe slovenských spisovateľov, zaoberajúcich sa slovenským štátom z rokov 1939 – 1945. Myslím si, že bolo mojou povinnosťou spomenúť v jednej kapitole vznik a pomery v tomto štáte. Ved' bez existencie slovenského štátu z obdobia 2. svetovej vojny by autori diela s takýmto obsahom nikdy nevydali. Existencia Slovenského štátu je zároveň obdobím, keď slovenský národ získaval skúsenosti s vlastným štátom. Pred vznikom Slovenskej republiky bolo počas celej histórie slovenského národa naše územie začlenené do iných štátnych útvarov, či v dávnejšej dobe kniežatstiev.

Vznik Slovenskej republiky znamenal osamostatnenie sa Slovákov od iných národov. Ako ho slovenský národ využil, ako to skončilo, už vieme. Zaoberá sa tým množstvo knižných publikácií, v ktorých sa významné osobnosti vyjadrujú k tomuto štátu. Sú takí, ktorí si ho nevedia vynachváliť a tvrdia, že slovenský štát ochránil vďaka ochrannej ruke Hitlera naše obyvateľstvo od hrôzostrašných bojov, a to najmä v prvých rokoch jeho existencie. Sú kritici, ktorí o ňom nechcú ani počuť, a tretou skupinou sú ľudia, medzi ktorých patrí aj ja, vnímajúci existenciu slovenského štátu ako skutočnosť, ktorú z histórie nevieme vymazať. Aj keď nie som jeho kritikom, neschvaľujem všetky politické rozhodnutia, ktoré boli vtedajším režimom schválené. Práve naopak nemôžem súhlasiť s porušovaním ľudských práv a základných slobôd, prenasledovaním nepriateľov režimu a deportáciou Židov. Veľmi mi prekáža aj fašistický režim spojený s náboženstvom, čo je veľmi nebezpečná, vo veľkej miere, z pohľadu manipulovateľnosti a zastráňovania obyčajných ľudí, zneužívaná kombinácia. Na čele štátu stál katolícky kňaz, ktorý rozhodol o osude desaťtisícov Židov, či prenasledovaní, vyhánaní alebo väznení odporcov fašizmu a komunistov.

Obdobie tejto klérofašistickej republiky opísalo mnoho autorov, niektoré romány z tohto obdobia som spomenul vo svojej práci. V krátkosti som charakterizoval niektoré diela vydané v rôznych časových obdobiach po ukončení vojny.

Vzhľadom na tému diplomovej práce som sa sústredil na románovú tvorbu Františka Hečka a Dominika Tatarku o vojnovom Slovensku.

Aby som bol konkrétnejší, boli to diela kritickým spôsobom opisujúce obdobie a pomery v klérofašistickom satelite Nemecka. Z obidvoch románov cítiť odmietavý postoj autorov ku klérofašistickému režimu vo vojnovom štáte.

Tými románmi boli Tatarkova *Farská republika* a Hečkova *Svätá tma*. Kritizovali násilný a autoritatívny režim podporovaný cirkvou. Určitú úlohu pri písaní spomínaných románov zohral socialistický realizmus. Je to citeľné najmä v diele Františka Hečka, ktorého iné dielo *Drevená dedina* sa považuje za vrchol socialistického realizmu.

Bolo by zaujímavé nájsť odpoveď na otázku, akým by bol Hečko spisovateľom po roku 1968, či by kritizoval aj socialisticko - stalinovsko – komunisticko – pokrokový režim. Nikdy však na ňu odpoveď nedostaneme, lebo autor sa nedožil vpádu vojsk Varšavskej zmluvy do Československa. Počas jeho života a tvorby však nič nenasvedčovalo o jeho ideologickej premene.

Dominik Tatarka po 2. svetovej vojne podporoval socialistický režim ale neskôr sa proti nemu postavil a za trest nesmel publikovať. Zistil jeho pochybenia a stal sa jeho odporcom. Ako som už v niektorej kapitole tejto práce spomenul, za *Farskú republiku* ho dlho preklínali zástancovia slovenského štátu a za *Démona súhlasu* zase komunistická strana. Slovensko a jeho obyvateľstvo malo počas svojej histórie to „šťastie“ preklenúť sa cez režimy, v ktorých prosperovala len určitá skupina ľudí. Počas vojny to boli gardisti a kňazi, neskôr komunistickí funkcionári.

Počas študovania kníh o slovenskej povojnovej literatúre som spozoroval veľmi zaujímavý fakt. A to ten, že začiatkom 60-tych rokov minulého storočia diela s tematikou vojny a všeobecne udalostí týkajúcich sa vojny ako SNP alebo klérofašistického režimu prestali byť stredobodom pozornosti slovenských spisovateľov. Možno je to spôsobené nástupom generácie, ktorá nebola priamym aktérom vojnových udalostí a možno vyčerpanosťou témy zo strany autorov opisujúcich toto neľútostné obdobie v dejinách ľudstva. Netvrdím, že diela s vojnovou tematikou po druhej polovici 60-tych rokov nevychádzali, myslím však, že nie v takom množstve ako predtým.

Aj keď diela o vojnovom Slovensku sú poučné, v prípade Hečkovej Svätej tmy aj výchovné, neostáva nám nič iné len dúfať, že v blízkej budúcnosti nečaká ľudstvo tragédia podobná tej z polovice 20. storočia a súčasní, či budúci spisovatelia nebudú musieť opisovať podobne prežité tragédie.

Privítali by sme však pohľad súčasných mladších spisovateľov na udalosti 2. svetovej vojny - podľa môjho vedomia sa dnes spisovatelia nevenujú tejto téme. Na druhej strane spisovatelia mladšej generácie by pravdepodobne ani nevedeli interpretovať udalosti 2. svetovej vojny, pretože neboli jej priamymi aktérmi, na rozdiel od generácie okolo F. Hečka, D. Tatarku, či iných známych autorov 20. storočia. U mladých spisovateľov by v dielach o vojnovom období určite chýbala autentickosť.

Celkom na záver pridám citát z knihy zaoberajúcej sa históriou slovenského národa, aby si na základe letáku vydaného Hlinkovou gardou v roku 1940 mohol každý vytvoriť obraz o zneužívaní náboženstva predstaviteľmi vládnucej strany Slovenskej republiky (HSĽS) z obdobia klérofašistického štátu:

„Nás neobalamutia hlúpou frázou, že žid je tiež človek. Židia sú zástupcami a agentmi diablov. Žid nie je výtvor boží, ale diabolský, a preto žid nie je človek, len ako človek vyzerá. Ten kto židov akýmkoľvek spôsobom podporuje, alebo chráni – toho trest Boží neminie.“²⁸

²⁸ Kováč D. Dejiny Slovenska. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. s. 108.

Použitá literatúra

1. BOMBÍKOVÁ, P. - ANTALOVÁ, I. eds. *Ešte s vami pobudnúť*. (Spomínanie na Dominika Tatarku). Vydanie prvé. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 1994. 144 s. ISBN 80-967156-2-3.
2. HAJKO, J. *Nezrelá republika*. Bratislava: SLOVART, 2009. 416 s. ISBN 978-80-8085-872-8.
3. HEČKO, F. *Svätá tma*. Vydanie tretie. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1980. 264 s.
4. http://sk.wikipedia.org/wiki/Nov%C3%BD_rom%C3%A1n – Nový román, 5.10.2010
5. http://www.kritika.sk/pdf/1_2001/3.pdf- elektronický archív časopisu KRITIKA A KONTEXT, 12.10.2010
6. <http://www.litcentrum.sk/31572> - Slovenská literatúra v rokoch 1918 – 1948, 5.9.2010
7. <http://www.litcentrum.sk/31573> - Slovenská literatúra v totalitnom systéme, 20.9.2010
8. http://www.muzeumsnp.sk/index.php?a0=historia&a1=vojnov_e_obd, 5.11.2010
9. <http://zuzanaroy.blog.sme.sk/c/195619/Dominik-Tatarka.html#ixzz0yHwhPmuU>, 18.10.2010
10. KATUŠČÁK, D. *Ako písať záverečné a kvalifikačné práce*. Nitra: Enigma, 2007. 162 s. ISBN 978-80-89132-45-4.
11. KOVÁČ, D. *Dejiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. 394 s. ISBN 80-7106-268-5.
12. MARČOK, V. A KOL. *Dejiny slovenskej literatúry III*. Vydanie prvé. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2004. 472 s. ISBN 80-88878-87-X.
13. MATULAY, S. *Príručka pre pisateľov bakalárskych a magisterských prác*. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra 2006. 21 s.
14. ROSENBAUM, K., KOLEKTÍV AUTOROV. *Encyklopédia slovenských spisovateľov* – 1. zväzok. Prvé vydanie. Bratislava: OBZOR, 1984. 483 s.
15. ROSENBAUM, K., KOLEKTÍV AUTOROV. *Encyklopédia slovenských spisovateľov* – 2. zväzok. Prvé vydanie. Bratislava: OBZOR, 1984. 536 s.
16. ŠMATLÁK, S. *Dejiny slovenskej literatúry*. (Od stredoveku po súčasnosť). Bratislava: Tatran, 1988. 632 s.
17. ŠTEVČEK, J. A KOL. *Dejiny slovenskej literatúry 4*. (Slovenská literatúra po roku 1945). Prvé vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987.
18. TATARKA, D. *Farská republika*. Prvé vydanie. Bratislava: Smena, 1963. 307 s.